

**En granskning av hur sexuell läggning
framställs i ett urval av läroböcker**

Underlagsrapport till Skolverkets rapport

"I enlighet med skolans värdegrund?"

**av docent Håkan Larsson och fil.mag. Maria Rosén,
Lärarhögskolan i Stockholm**

Innehåll

Författarpresentation

Presentation av referensperson

Introduktion

Uppdraget

Queerteori och heteronormativitet

Begrepp, frågor och analytiskt fokus

Sexuell läggning i läroböcker i fyra ämnen

Biologi/naturkunskap

Historia

Religionskunskap

Samhällskunskap

Queera läsningar

Sammanfattande diskussion

Referenser

Bilaga 1: Utvalda läroböcker

Författarpresentation

Håkan Larsson är docent i pedagogik och verksam som forskningsledare för forskningsgruppen för pedagogik, idrott och fritidskultur vid Lärarhögskolan i Stockholm. Han är också verksam inom ramen för Centrum för genus och utbildningsvetenskap vid samma lärosäte. Larssons forskningsintressen rör främst frågor kring genus och heteronormativitet i idrott, såväl föreningsidrott som skolidrott. 2001 disputerade han på avhandlingen "Iscensättningen av kön i skolan. En nutidshistoria om idrottsmannen och idrottskvinnan". De senaste åren har han varit verksam inom projektet "Konstruktionen av kön och synen på kroppen i skolans idrottsundervisning". Han har också, tillsammans med Kajsa Ohrlander, författat rapporten "Att spåra och skapa genus i gymnasieskolans program- och kursplanetexter" för Skolverkets räkning.

Maria Rosén är fil.mag. i pedagogik och verksam vid Centrum för genus och utbildningsvetenskap på Lärarhögskolan i Stockholm. Rosén arbetar med att bygga upp verksamheten vid centrat och att etablera frågor om makt och normer kopplat till kön och sexualitet på Lärarhögskolan. För närvarande arbetar hon inom Equal-projektet "Under ytan", som syftar till att skapa en öppen och inkluderande arbetsmiljö i skolan där alla kan känna sig trygga oavsett sexuell läggning. Rosén ansvarar också för kursen "Normalitet och sexualitet i skolan" samt undervisar högskolans internationella studenter om jämställdhetsfrågor i svensk skolverksamhet. Tidigare har Rosén bl.a. medverkat i rapporten "Vi sätter genus på agendan. Ett deltagarorienterat projekt i en glesbygdskommun".

Presentation av referensperson

Josefin Rönnbäck är fil.dr. i historia. Hon disputerade vid Stockholms universitet 2004 med avhandlingen "Politikens genusgränser – den kvinnliga rösträttsrörelsen och kampen för kvinnors politiska medborgarskap 1902-1921". Rönnbäck är numera verksam vid Luleå tekniska universitet, Institutionen för utbildningsvetenskap. Utöver forskning om genus och politik har hon också varit knuten till Värdegrundscentrum vid Umeå universitet och hållit kursen "Värdegrund, jämställdhet och genusvetenskap" samt utbildat kommunala resurspersoner (så kallade genuspedagoger) i jämställdhetsfrågor. För närvarande är hon projektledare för ett genuspedagogiskt skolprojekt.

De forskare som har genomfört läroboksgranskningen svarar självständigt för innehållet och de ställningstaganden som redovisas i deras respektive underlagsrapporter.

Vem har en sexuell läggning? Heteronormativitet och välvilja i läroböcker

Håkan Larsson och Maria Rosén

Introduktion

Denna rapport behandlar hur sexuella läggningar framställs i läroböcker för grundskolans senare år och gymnasieskolans A-kurser. Synen på sexualitet och sexuell läggning har förändrats sett över tid. Detta gäller i samhället i stort såväl som i skolans undervisning, däribland i undervisningen i sex och samlevnad. Det är lätt att tro att sexuella läggningar är givna och tydliga – att man, så att säga, ”är” det ena eller det andra och att detta är naturens ordning. I sitt klassiska verk *Sexualitetens historia. Viljan att veta* visar den franske filosofen Michel Foucault tvärtom hur påtagligt kulturellt betingad sexualiteten är. Foucault drar upp riktlinjerna för en analys av de processer vari ett ständigt ökat tal om kön och sexualitet – en vilja att veta – mynnat ut i en benägenhet att vilja knyta olika kön och sexuella läggningar till specifika identiteter.¹ Nedan skissar vi kortfattat denna process.

Alltsedan medeltiden har bikten i de katolska länderna i stor utsträckning varit fokuserad på att frambringa bekännelser om ”köttets lustar” för att människan skulle kunna få syndernas förlåtelse. Denna praktik överfördes, i sekulariserad form, till psykoanalysens benägenhet att vilja tolka människors innersta väsen i termer av sexualitet. Den nya bekännelseformen utformades parallellt med ett uppsving för ett biologiskt synsätt på människan och på så sätt uppstod föreställningen om att vi som människor är utrustade med en kropp och en könsidentitet som står i mer eller mindre automatisk förbindelse med varandra och med en viss sexuell läggning. Benägenheten att se på människor som biologiska väsen, utrustade med en sexuell läggning som präglar ens identitet och ens livsföring, var okänd före 1800-talet. Visst förekom sexuella praktiker som idag antagligen skulle ha fått beteckningen hetero- eller homosexuella, men de var inte kopplade till någon specifik läggning eller identitet som man bar med sig och som utövade inflytande på livets övriga områden.

Enligt Foucault var det inte så att heterosexualiteten kom att bli den enda och exklusiva sexualiteten. Tvärtom ”föddes” homosexualiteten som identitet eller sexuell läggning parallellt med heterosexualiteten, om än som ”onormal” eller ”abnorm” i förhållande till det ”normala”. Heterosexualitet kan inte existera utan homosexualitet som referenspunkt – eller vice versa. Den starka benägenheten att tänka dualistiskt, eller tvåsidigt, gjorde andra sexualiteter obegripliga. Som en efterhängsen konsekvens av detta är det än idag så att bisexualitet för många framstår som mer svårbegriplig än antingen hetero- eller homosexualitet: ”man måste ju veta var man står!” är utrop som hörs ibland.

Ett vetande om sexuella handlingar – eller sexualupplysning om man så vill – har antagligen alltid funnits i någon form. Det nya med 1800-talets vetande om

---

¹ Foucault (2002/1976).

sexualiteten var att det kom att formuleras i *vetenskapliga* termer: *scientia sexualis*. Tidigare och i andra kulturer har detta vetande snarare formulerats i termer av *ars erotica*: kärlekskonst. Medan kärlekskonsten var inriktad på amorösa förhållanden, blev det vetenskapliga vetandet i stor utsträckning inriktat på sexualitetens roll i nationalstatens och produktivitetens tjänst – och som sådan förlades fokus i hög utsträckning på sex i relation till fortplantning och rashygien.²

Det var i detta sammanhang, av biologiska, medicinska och eugeniska föreskrifter, som sexualupplysning började förekomma i den svenska skolan. Redan 1914 fanns begreppet sexualundervisning med i seminariestadgan; 1935 blev den obligatorisk vid läroverken; och 1955 även i den dåvarande folkskolan.³ Även om detta ofta framställts som ”framsteg” på sexualitetens område, är det svårt att låta bli att relatera det utökade tal om kön och sexualitet inom skolans väggar, som ett uttryck för de sätt att utöva som enligt Foucault kommit att prägla samtidens samhälle. Sätt som i mycket stor utsträckning bygger på det eftersträvansvärda i att vara ”normal” och alla de procedurer – små som stora – som uppmuntrar till normalitet. Förvånansvärt lite har skrivits om denna utveckling inom skolans väggar.⁴ Däremot har på senare tid en hel del forskning om kön och sexualitet i skolans vidare sammanhang presenterats.⁵

För Foucault framstod vetenskapen som den instans *par excellence* som producerade legitima utsagor om sanningen om könet och sexualiteten – och det gör den än idag, men antagligen har den ökande graden av sexualisering i media, en sorts ”könets och sexualitetens kommersialisering”, kommit att överta rollen som den stora producenten av föreställningar om sex. I samband med detta blir det naturligtvis oundvikligt att inte inse att talet om sex, oavsett hur omfattande och fritt det kan verka, inte alls står helt utan regler för vad som kan sägas, av vem och riktat (åtminstone legitimt) till vem. Just dessa regler för hur man kan tala om sexualiteten – vem som kan säga vad om vem, i vilket sammanhang och med vilka konsekvenser – är det som främst fokuseras i denna rapport.

Uppdraget

I det regeringsbeslut som låg till grund för Skolverkets uppdrag att granska synen på sexuell läggning i läroböcker skriver Utbildnings- och kulturdepartementet att skolan är en viktig aktör för utvecklingen av demokrati, jämställdhet, tolerans och respekt för mänskliga rättigheter. Det är skolans uppgift att förmedla den värdegrund som är formulerad i läroplaner. ”Det är av vikt att man inom skolan för en diskussion om innehållet i de läromedel som används och reflekterar över hur dessa stödjer skolans uppdrag. Läroböckernas behandling av ämnena och kunskaps-

---

² Foucault framstår idag som en av den moderna vetenskapsteorins förgrundsgestalter. Hans arbeten har inspirerat till fortsatta studier av sexualitetens omvandlingar både inom och utom Sverige. Se t.ex. Butler (1990 och 1993), Kosofsky Sedgwick (1991), Lennerhed (1994), Halperin (1995), Katz (1995), Bergenheim & Lennerhed (1997) och Laskar (2005).

³ www.nationalencyklopedin.se (samlevnadsundervisning). Se också Nilsson, red. (2005), s. 153.

⁴ Ett populärvetenskapligt bidrag, *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*, gavs ut av Myndigheten för skolutveckling år 2005. Se Nilsson, red (2005).

⁵ Se t.ex. Ambjörnsson (2003), Bäckman (2003), Forsberg (2006) och Frånberg (2006).

områdena får inte strida mot skrivningar i läroplanerna och relevanta kursplaner.⁶ Det är alltså framför allt med hänvisning till skolans värdegrund som granskningsarbetet motiveras. Man måste emellertid då komma ihåg att denna värdegrund knappast kan ses som entydigt formulerad. Läroplaner utgörs av politiska kompromisser med delvis motsägelsefulla budskap.⁷ Detta gör läroplaner, med vidhängande värdegrunder, lätta att hålla med om, men svåra att ha som riktning-angivelse i det konkreta skolarbetet.⁸ De är ofta öppna för mer eller mindre vidlyftiga tolkningar och lärare måste vara tämligen väl insatta i en rad olika problemområden för att kunna genomföra en skola för alla. I dagens läge måste lärare kunna hantera inte bara frågor kring sexualitet och sexuell läggning, utan också kring jämställdhet, etnicitet, religiös tro, social bakgrund, elever i behov av särskilt stöd, ett hållbart samhälle, IKT osv. – och det är alldeles för lätt att brinna för något av dessa områden och samtidigt försumma ett annat. På liknande sätt måste vi som forskare förhålla oss till de svårigheter den problematiska värdegrunden ställer oss inför så till vida att det t.ex. knappast är möjligt att avgöra om och i vilken omfattning en framställning om sexuella läggningar ansluter sig till eller avviker från värdegrunden på ett mer preciserat sätt.

I det ovan citerade regeringsbeslutet framhålls vidare att "[f]lera undersökningar visar att det finns exempel på läroböcker som ger uttryck för främlingsfientlighet och intolerans mot *homo-, bi- och transpersoner (HBT)*. HBT-frågor behandlas fördömsfullt och okunnigt eller inte alls."⁹ Uppdraget att analysera läroböcker syftar, mot denna bakgrund, till att "ge en uppfattning av hur läroböcker bidrar till undervisningen i frågor som rör kön, etnisk tillhörighet, religion eller trosuppfattning, *sexuell läggning* och funktionshinder /.../".¹⁰ Här finns det skäl att rikta uppmärksamheten mot två saker: För det första att "sexuell läggning" blir synonymt med "homo-, bi- och transpersoner".¹¹ På frågan: Vem har en sexuell läggning?, blir svaret i detta fall HBT-personer, dvs. inte personer med en heterosexuell läggning.¹² Jämför man med kategorin "funktionshinder", som räknas upp som en med sexuell läggning jämförbar kategori, blir det tydligare att man med "sexuell läggning" inte avser alla sexualiteter, utan de som i någon mening avviker från deras förgivet tagna referenspunkt: heterosexualiteten.

För det andra tas värdegrunden i den svenska läroplanen som en given utgångspunkt. Nu står det uttryckligen inte något om sexuell läggning i dessa styrdokument, men däremot om en rad andra sociala kategorier, som t.ex. kön och etnisk härkomst, vilka pekats ut som särdeles viktiga att beakta. Självklart kan frågor

---

⁶ Utbildnings- och kulturdepartementet (2005-05-12). Regeringsbeslut III:4. (U2005/4337/S)

⁷ Linde (2000). När det gäller jämställdhet i skolan, se också Larsson och Ohrlander (2005).

⁸ Jfr. Orlenius (2001).

⁹ Utbildnings- och kulturdepartementet (2005). Regeringsbeslut III:4. (U2005/4337/S)

¹⁰ Ibid. Vår emfas.

¹¹ Jfr. också Olsson och Centerwall (2005).

¹² T:t i HBT står för transpersoner och betecknar inte en sexuell läggning. Att T:t har inkluderats i begreppet HBT speglar snarast att RFSL inkluderat transpersoner som intressegrupp i sin verksamhet. Inom ramen för granskningsarbetet har framställningen av transpersoner i läromedlen beaktats av Britt-Marie Berge och Göran Widding i kapitlet om kön.

kring sexuell läggning hänvisas till de delar i läroplanen som behandlar värdegrundsfrågor i mer allmänna ordalag:

Läraren skall /.../ i samråd med övrig skolpersonal vidta nödvändiga åtgärder för att förebygga och motverka alla former av kränkande behandling. /.../ Alla som arbetar i skolan skall /.../ aktivt motverka trakasserier och förtryck av individer.¹³

Men faktum kvarstår, sexuell läggning är ett kunskapsområde som inte verkar tillräckligt viktigt för att benämnas specifikt.¹⁴

I förhållande till dessa beskrivningar har vi i vårt analysarbete förhållit oss på följande vis: Den krassa tolkningen av uppdraget är att vi ska undersöka hur icke-heterosexuella personer och icke-heterosexualitet framställs i de utvalda läroböckerna. Det kommer vi att göra. Men vi kommer inte att göra det i termer av om det skrivna (eller bilder) framställer en felaktig eller riktig bild av icke-heterosexualiteten. Vi kommer heller inte att anta förhållningssättet att det skrivs för lite (eller för mycket) om icke-heterosexualitet. Viktigare än att undersöka hur mycket som skrivs, är att undersöka *hur* olika sexuella läggningar framställs och vad som tas förgivet när det gäller vem som har (och kan ha) sex med vem. I väsentlig grad hämtar vår analys näring ur en modern vetenskaplig tradition, kallad *queerteori*, vilken har sina rötter bl.a. i Michel Foucaults tidigare relaterade analys av sexualitetens historia.

Queerteori och heteronormativitet

Adjektivet *queer* kommer från engelskan och betyder enligt ordboken 'konstig', 'egendomlig', 'besynnerlig', 'säregen'. Det började användas av homoaktivister och andra radikala grupper i USA mot slutet av 1980-talet. Så småningom utvecklades två varianter, queeraktivism som politisk rörelse och queerteori som akademisk tradition.¹⁵ I Sverige började begreppet användas inom akademien i mitten av 1990-talet och har sedan dess använts i en rad studier på olika samhällsfenomen.¹⁶

Queer betecknar inte någon identitet utan ett kritiskt förhållningssätt till det normativa. Meningen är inte att fastställa vissa sexuella läggningars essentiella särart vid sidan av den dominerande heterosexualiteten, utan att syna det system av normer och handlingar som skapat utanförskapet.¹⁷ Man bör komma ihåg att queerteori snarare är en blandning av studier som kritiskt fokuserar det heteronormativa och "normala" och dess relation till det "avvikande" och inte en sammanhållen teoribildning. Queeteorins vetenskapliga rötter står framför allt att finna inom poststrukturalistisk feminism.¹⁸

¹³ Skolverket (2006a), s. 10-11 och Skolverket (2006b), s. 15.

¹⁴ I de norska styrdokumenterna, som för övrigt är i väsentlig grad mer omfattande än de svenska, har frågor kring sexuell läggning berörts i ett par decennier. Se Röthing (2003).

¹⁵ Se Rosenberg (2002), s. 17 och s. 37 samt Kulick (2003), s. 21f.

¹⁶ För en överblick, se Kulick, red. (2005).

¹⁷ Rosenberg (2002), s. 12; Kulick (2003), s. 24.

¹⁸ Inte minst till teoretiker som Eve Kosofski Sedgwick och Judith Butler, vilka båda hämtat inspiration från Michel Foucault och Jacques Derrida, en annan känd fransk 1900-talsfilosof.

Vad är då poängen med queerteori? Man talar ofta (t.ex. i det tidigare citerade regeringsuppdraget) om behovet av att motverka intolerans mot HBT-personer, eller att vi borde upplysas om och bli medvetna om våra fördomar mot homosexualitet (vilket antagligen är en vanlig strategi i dagens skola), eller att homo- och bisexuella personer inte är så annorlunda jämfört med andra personer och att de därför borde accepteras. Poängen med queerteori handlar emellertid inte om det.

Poängen är istället att heterosexuella kvinnor och män ska fundera över hur de ser på heterosexualitet. På hur deras antagande om att heterosexualitet är självklar och naturlig omsätter sig i tal och handlingar som kränker och diskriminerar alla som inte är heterosexuella.¹⁹

Det är med andra ord inte homo-, bi- eller transsexualiteten som utgör problemet, utan *heteronormativiteten* – vilken alltså blir det huvudsakliga studieobjektet i föreliggande studie.

Heteronormativitet handlar, enkelt uttryckt, om antagandet att alla är heterosexuella och att det naturliga sättet att leva är heterosexuellt. Detta antagande skapas i ett historiskt, kulturellt och socialt sammanhang utifrån

...de institutioner, handlingar och inställningar som insisterar att samhället, kulturen, historien och människosläktets fortlevmad grundar sig heterosexualitet. Heteronormativitet är allting i samhället som ser till att heterosexualitet framstår som självklart och att folk tillägnar sig en heterosexuell identitet.²⁰

Man bör komma ihåg att heterosexualitet och heteronormativitet inte är synonyma begrepp. Heteronormativitet bör användas i en vidare förståelse än förväntad heterosexualitet. Snarare handlar det om heterosexualitet *i en förväntad form*. Heteronormativitet innebär att vissa privilegierade grupper har makten att definiera vissa sorters heterosexualitet som naturliga och önskvärda. Tiina Rosenberg beskriver detta på följande vis:

...osynliggörandet, stereotyperna och annorlundaskapet är konsekvenser av att de dominerande grupperna framställer sig själva, sina erfarenheter och sin kultur som allmängiltiga /.../ Oftast utan att de förstår det själva, projicerar de dominerande grupperna sina särskilda perspektiv och erfarenheter på mänskligheten som sådan och framställer dem som universellt giltiga /.../ Man är osynliggjord därför att de dominerande grupperna som regel inte förmår se att deras eget perspektiv bara är ett bland flera andra perspektiv. De ger inte plats för andra gruppers sociala erfarenheter.²¹

Vi behöver som levande människor, som mänskliga subjekt med en reflexiv självförståelse, *lära oss vad det i olika sammanhang innebär att ha vissa sexuella preferenser och/eller ha sex med vissa personer*. Den springande frågan är alltså inte om vi är hetero-, homo- eller bisexuella, utan vad det *innebär* att vara det i ett visst sammanhang. Denna fråga inbegriper också antagandet om att nämnda "läggningar" inte är de enda möjliga, utan att de först och främst bör uppfattas som effekter av historiska, kulturella och sociala faktorer som ställer upp villkoren för dem.

¹⁹ Kulick (2003), s. 22.

²⁰ Kulick (2003), s. 27. Se också Rosenberg (2002), s. 100.

²¹ Rosenberg (2002), s. 123 och s. 125.

Föreställningar om hetero- och homosexualitet framstår lätt som givna och tydliga – och varandra motsatta – läggningar, men det gör de huvudsakligen därför att de utgör en avspeglning av de likaledes motsatta kategorierna 'kvinna' och 'man'. Genusordningen präglas med andra ord också av den heteronormativa ordningen, där homosexualitet utgör en nödvändig referenspunkt för konstruktionen av heterosexualiteten. Den senare kan knappast ses som en stabil och oföränderlig kategori, den kräver hela tiden "stödåtgärder".²²

Det homosexuella fungerar såväl som hot och lockelse, men denna dynamik skapas inte av homosexualiteten per se utan av heterosexualitetens instabilitet. Den majoritetskultur som anser sig vara heterosexuell genomsyras i själva verket av ögonblick som är queera. Det queera förpassas emellertid till den negativa kulturhistorien, till glömskan och borthörandet.²³

Med en queerteoretisk ansats antas det med andra ord finnas en queer potential i tolkandet av verkligheten. Det innebär att vad som ska uppfattas som hetero- eller homosexuellt (eller något annat) är alltid en fråga om tolkning. Naturligtvis kan framställningen mer eller mindre exkludera eller inkludera möjligheten till queera tolkningar, men det analytiska förhållningssättet blir ändå att försöka göra de queera tolkningarna explicita.

Begrepp, frågor och analytiskt fokus

Vad har då den queerteoretiska ansatsen inneburit för vår analys? I relation till uttrycket "sexuell läggning", som utgör grunden i vårt uppdrag, har vi valt att förhålla oss på följande sätt: Att studera framställningen av sexuell läggning i läroböckerna innebär att undersöka vem som i framställningen antas ha (eller vilja ha) sex med vem, såväl explicit som implicit. Det senare innebär att vi intresserar oss för om framställningen uttryckligen handlar om sexuella läggningar eller om det på ett outtalat sätt antas vem som har sex med vem. Vi intresserar oss också för om man kan säga att det finns en hierarki mellan olika läggningar på så vis att det skulle vara mer eller mindre eftersträvansvärt eller problematiskt att ha en viss läggning.

Jämte uttrycket "sexuell läggning", som i sig kan sägas vara problematiskt och implicera något (biologiskt) givet – att man helt enkelt har en viss läggning och att denna läggning medför vissa beteende- och smakmässiga yttringar, finns en rad relaterade begrepp. Utan att göra begreppsdiskussionen alltför lång, kan sägas att om sexualitet är allt som har med sex att göra, så handlar sexuell läggning om just vem som har, eller antas ha/vilja ha sex med vem. Såväl i det vardagliga talet som i juridiskt språkbruk laborerar vi idag med tre sexuella läggningar, heterosexualitet (erotiskt intresse för personer av "motsatt" kön), homosexualitet (erotiskt intresse för personer av "samma" kön) eller bisexualitet (erotiskt intresse för personer av både "motsatt" och "samma" kön). Som tidigare nämnts bör dessa inte ses som kulturellt obundna, utan tvärtom som de sociala resultaten av en lång historisk och kulturell skapelseprocess. I de undersökta läroböckerna riktar vi fokus mot utsagor

---

²² Rosenberg (2002), s. 71.

²³ Rosenberg (2002), s. 119. Se också Nilsson, red (2005).

om sex som på något sätt uttryckligen eller indirekt ger en antydning om riktningen på det erotiska intresset.

Analysen har, i linje med den queerteoretiska ansatsen, en diskursiv ansats. Det innebär att vi intresserar oss för framställningens regelbundenheter, dvs. vad som kan sägas om sexuella läggningar och i vilka sammanhang. P.g.a. att materialet är mycket omfattande och att den tid vi har haft till förfogande inte alls står i paritet med omfånget, har vi inte sett det som möjligt att göra en mer sofistikerad diskursanalys. För att göra detta krävs, det är vår erfarenhet, att man har möjlighet att ”umgås” med det omfattande materialet under en betydligt längre tidsperiod än vad vi haft möjlighet till. Detsamma kan sägas om möjligheten att formulera de oväntade (queera) tolkningar som ofta är förknippade med denna typ av analyser. Den kommande redovisningen får ses som ett möjligt utkast till en analys som har potential att bli ännu mer nyanserad och sofistikerad.

Vi har i vår framställning valt att tona ner betydelsen av olika specifika läroböcker. Detta hänger samman med att vi inte ser det som vårt uppdrag att skriva fram ”lämpliga” eller ”olämpliga” läroböcker. Ibland använder vi läroböckernas titlar, men då mest motiverat av språklig variation. Detsamma gäller åtskillnaden mellan läroböcker för grund- respektive gymnasieskolan. Vår strävan därvidlag, liksom när det gäller de exempel som vi använder som illustrationer och utgångspunkt för diskussion, har varit att använda de olika läroböckerna i något så när liknande omfattning.

Den diskursiva analysen präglas av ett kvalitativt förhållningssätt, dvs. det viktiga är *vad* som kommer till uttryck och hur det kan tolkas och inte *hur ofta* i mer exakta termer. Ibland använder vi ändå uttryck som en, några, flera eller liknande. De avser att ge en allmän bild av i vilken omfattning olika föreställningar om sexuella läggningar förekommer i de analyserade läroböckerna, naturligtvis med beaktande av särskilt illustrativa exempel som kan förekomma i de olika läroböckerna.

Sexuell läggning i läroböcker i fyra ämnen

I den följande framställningen är vår avsikt att, ämne för ämne, belysa hur sexuella läggningar framställs i de studerade läroböckerna. Till att börja med vill vi dock peka på följande: Frågor kring sex, sexualitet och sexuell läggning behandlas i mycket olika omfattning i de olika läroböckerna. Framför allt framträder skillnaderna tydligt mellan de olika ämnena. I två av ämnena, biologi/naturkunskap och religionskunskap, behandlas frågor kring sexualitet på ett något mer systematiskt sätt än i de andra två ämnena; för biologins/naturkunskapens del i samband med undervisning i sex och samlevnad (ett kunskapsområde som behandlas i tre av de sex läroböckerna och som inbegriper sådant som pubertetsutveckling, könsorganens funktion, fortplantning osv.); för religionskunskapens räkning ofta i samband med diskussioner om etiska ställningstaganden och ”de eviga livsfrågorna” (även om skillnaderna också finns inom ämnet så till vida att olika religionskunskapsböcker behandlar frågan i olika omfattning). I historia och samhällskunskap framträder frågor kring sexualitet på ett mer fragmentariskt sätt.

Detta resultat har säkert sina historiska förklaringar. När det gäller biologi/naturkunskap står förklaringen antagligen att finna i att det är just inom ramen för detta ämne som sex- och samlevnadsundervisning av hävd har varit inordnad. Detta innebär att framställningen också i hög utsträckning präglas av de naturvetenskapliga, framför allt biologiska, kunskapsteoretiska grundstenar som i övrigt konstituerar detta ämne. Detta medför konsekvenser även för sådana frågor som inte direkt har med biologiska frågor att göra, t.ex. de sociala konsekvenserna av att vara tonåring med en spirande sexualitet eller att växa upp som homosexuell i ett homofobiskt samhälle. Till detta återkommer vi under rubriken ”Biologi/naturkunskap” nedan.

I fråga om religionskunskap kan man anta att frågor kring sexualitet och sexuell läggning ter sig rimliga att belysa dels med tanke på den betydelse de har i unga människors liv, dels med tanke på den utvidgning av religionskunskapsämnet som skett sett över de senaste seklet: från kristendomsundervisning till undervisning om alla världens stora religioner och en rad andra filosofiska, etiska och existentiella frågor.

Detta innebär att sexualitet och sexuella läggningar sätts in dels i ett biologiskt/naturvetenskapligt sammanhang, dels i ett religiöst/etiskt, men däremot knappast i ett systematiskt historiskt eller samhällsvetenskapligt sammanhang. Därtill är de tillfällen och exempel som förekommer i läroböckerna för historia och samhällskunskap alltför sporadiska. Med detta följer också att förutsättningarna för att analysera och förstå föreställningar om sexuella läggningar som framväxta i ett historiskt sammanhang och kopplade till makt, dominansförhållanden och sociala privilegier ter sig som mycket små.

De sexuella läggningar som nämns är, naturligtvis inte oväntat, hetero-, homo- och bisexualitet, även om det sistnämnda begreppet är mycket ovanligt – i flera av de granskade läroböckerna förekommer det inte alls.²⁴ Även om hetero- och homosexualitet framstår som vanligast i läroböckerna, så framställs de inte alltid riktigt på samma sätt. Till detta återkommer vi flera gånger i den kommande texten.

Biologi/naturkunskap

I ämnet biologi/naturkunskap ingår sedan lång tid momentet sex och samlevnad. Så här sammanfattar Agneta Nilsson, redaktör för boken *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, utvecklingen i ämnet vad gäller sex och samlevnad:

Den första handledningen i obligatorisk sexualundervisning för skolan (1956) var tydligt föreskrivande och avrådande. Budskapet var: Ge de unga kunskap, men uppmuntra dem inte att ha sex! Den andra handledningen (1977) menade att skolan skulle förhålla sig mer neutral. Den tredje handledningen/referensmaterialet (1995) lyfte fram ungdomssexualiteten på ett sätt som tidigare handledningar inte vågat göra. Sex- och samlevnadsundervisningen sågs nu som ett led i en ung människas utveckling till en egen individ, där slutmålet är att kunna fatta egna beslut.²⁵

²⁴ Begreppet HBT förekommer inte alls i någon av de lästa läroböckerna.

²⁵ Nilsson (2005), Inledning, s. 7.

Nilsson pekar på att parallellt med en mer ”positiv” syn på ungdomars sexualitet, har följt en benägenhet att tydligare vilja göra eleverna till subjekt i sina egna beslut kring sexualiteten. Från att tidigare ha ”upplysts” om vad som är eftersträvarsvärda beteenden, ska de unga nu ”kunna fatta egna beslut”. Barn och unga har gått från att vara objekt i förhållande till sexualitet till att bli subjekt för sin egen sexualitet. Låt oss i det följande undersöka huruvida denna subjektifiering av sexualiteten i huvudsak gäller heterosexualitet, eller om den också inbegriper andra sexualiteter?

Läroböckerna i biologi/naturkunskap är de läroböcker i studien som på det mest systematiska sättet belyser frågor kring sexualitet. Här kan man tala om sexualitet i förhållande till en mer välutvecklad kunskapsteoretisk bas. Väl att märka är det dock endast i tre av de sex granskade läroböckerna som rubriken ”sex och samlevnad” (eller motsvarande) förekommer. Innehållet i dessa tre läroböcker är mycket likartat och disponerat på i stort sett samma sätt. Följande områden behandlas: a) Sex/sexuellt samliv, b) Puberteten/tonåren/att bli vuxen, c) Könsorganen/lär känna din kropp, d) Befruktning/fosterutveckling/från liv till död, e) Preventivmedel- och metoder samt f) Sexuellt överförbara sjukdomar.

Utgångspunkten tas ofta i frågan vad sex är, eller vad sex har för funktion. Framställningen är belysande för de problem som är förknippade med den biologiska kunskapsteorin och beskrivningen av sexualitet. Sex – och kroppens könliga funktioner – handlar biologiskt sett om reproduktion, men den biologiska funktionen är nödvändigtvis inte ett givet sätt att se på kropp, kön och sexualitet. Detta blir sex- och samlevnadsundervisningen utmaning: att utbilda i sex- och samlevnadsfrågor kring ett kunskapsområde som i allt mindre utsträckning kan grunda sina svar i en biologisk kunskapsteori; en utbildning som inte prioriterar den på reproduktion inriktade heterosexuella samlivsformen som den ”normala” samlivsformen.

Vad betyder det att det finns två olika kön, man och kvinna? Biologiskt sett kan det verka enkelt. Män och kvinnor har olika könsorgan, utseende och andra karaktärsdrag, men vi är inte bara biologiska varelser. Vi har också känslor.²⁶

För oss människor är sex mycket mer än bara fortplantning. Det är också en möjlighet till mycket nära gemenskap med en medmänniska, förutom rent kroppslig njutning. Sex hänger med andra ord ihop med hela vår personlighet och vårt sätt att leva.²⁷

Den sexuella driften är en av våra starkaste drifter, minst lika viktig som att äta, dricka eller sova. Rent biologiskt är sexualdriften en förutsättning för att vår art ska leva vidare genom våra barn och barnbarn. Vårt behov av sex gör att de flesta förr eller senare har samlag. Samlaget kan vara en härlig upplevelse av gemenskap, ömhet och tillfredsställelse.²⁸

Särdeles problematiskt blir det att upprätthålla en något så när jämbördig relation mellan den biologiska och den sociala funktionen när begrepp som ”drift” och ”behov” används som sexualitetens drivkraft (i synnerhet när människors sexualitet

²⁶ Kukka & Sundberg (2005), s. 222.

²⁷ Andréasson m.fl. (2001), s. 264.

²⁸ Fabricius m.fl. (2001), s. 213.

i ett och samma avsnitt jämförs med djurvärldens könsorgan och parningsbeteenden²⁹). Det framstår lätt som en av naturen given lag att människor ska inrikta sin sexuella drift, eller sina sexuella behov, mot ”det motsatta könet”. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att den heteronormativa religiösa doktrinen i de flesta trosriktningar, i moderna samhällen har transformerats till en heteronormativ biologisk ontologi. Det heterosexuella samlaget framstår som det yttersta målet med sexualiteten. I förlängningen ligger denna heterosexuella drift också till grund för förståelsen av könsorganen och konstruktionen av det heterosexuella samlaget.

Samlag kan betyda olika saker. Biologiskt betyder samlag en fortplantning mellan en man och en kvinna. Mannens penis förs in i kvinnans slida och han får en sädesuttömning. Spermier simmar sedan ut i äggladaren och befruktar ett ägg, som utvecklas till ett foster i livmodern. Men människor har inte samlag bara för att få barn.³⁰

Nej, det är sant, men man kan fråga sig i vilken utsträckning sociala villkor har utövat, och alltjämt utövar, inflytande över den biologiska diskursen. Det är t.ex. mannens penis som förs in i kvinnans slida; det är han som får en sädesuttömning; det är (hans) spermier som simmar ut i äggladaren; och slutligen kan ”ägget befruktas”³¹ av hans spermier. Det är inte svårt att relatera denna aktiva manlighet (respektive passiva kvinnlighet) till det aktiva manliga (hetero)sexuella subjekt som vi påvisar i analyserna av läroböckerna i de andra ämnena.

På liknande sätt blir det hart när omöjligt att beskriva könsorganen utan att också hänvisa till deras reproduktiva funktion.

För att kunna föras in i kvinnans slida inför befruktningen måste penis vara styv / ... / Slidan blir fuktig när kvinnan blir sexuellt upphetsad. Det gör att mannens penis lättare kan föras in.³²

Vi gör naturligtvis inga anspråk på att denna framställning skulle vara falsk, bara att heterosexualiteten lätt framstår som ”naturlig”, den förklarar varför könsorganen är som de är, i den biologiska diskursen.

Under tonårsperioden sägs det att man blir förälskad på riktigt för första gången. Ofta handlar det om ”förälskelse på avstånd” – då är det ”inte så viktigt att känslorna inte är besvarade”.³³ Så småningom blir man ”förälskad på riktigt”.

Det är en omtumlande upplevelse, allting känns annorlunda. Du tänker kanske ständigt på den du är kär i och vill helst vara nära och röra vid honom eller henne så ofta som möjligt.³⁴

Det sägs förstås inget om sexuell läggning här, men det kan vara värt att notera att framställningen, till skillnad från när framställningen uttryckligen gäller bi- och homosexualitet, har ett personligt tilltal:

²⁹ Kukka och Sundberg (2005), s. 210.

³⁰ Kukka och Sundberg (2005), s. 214.

³¹ Andréasson m.fl. (2001), s. 259.

³² Andréasson m.fl. (2001), s. 258f. Jfr. också Kukka och Sundberg (2005), s. 211f.

³³ Fabricius m.fl. (2001), s. 205.

³⁴ Fabricius m.fl. (2001), s. 205.

*Du tänker kanske ständigt på den du är kär i.*³⁵

När det gäller utsagor om sexuell läggning, vilka inte alls är ovanliga – i två av de tre läroböckerna finns det speciella rubriker kring sexuella läggningar och i den tredje läroboken berörs frågan i ett stycke med rubriken ”Kärlek och förhållanden” – märks tydligt att det finns en spänning mellan å ena sidan (hetero)sexualitet och fortplantning (sexualitetens biologiska funktion), å andra sidan sexualitet och kärlek respektive njutning (sexualitetens sociala och individuella funktion). Samtidigt som det konstateras, som vi sett ovan, att det finns två kön och att sexualitetens biologiska funktion är att alstra barn, framhålls det att ”[m]änniskor har rätt till ett sexuellt samliv oavsett ålder, kön, sexuell läggning eller eventuella funktionshinder. Att få uttrycka kärlek, att uppleva närhet, att bry sig om en annan människa och att bli uppvaktad och åtrådd är livsviktigt.”³⁶

Denna spänning mellan sexualitetens biologiska funktion och dess sociala och individuella funktion märks också då författarna försöker beskriva vilka sexualiteter som finns:

*Att bli kär i och sexuellt dras till det motsatta könet kallas heterosexuell. Heterosexualitet är det vanligaste. De som huvudsakligen dras till det egna könet kallas homosexuella (tjejer lesbiska och killar bögar). Homosexualitet är ganska vanligt, men det finns inga säkra uppgifter om hur många som är homosexuella. Troligen rör det sig om mellan 5 och 10 procent av befolkningen. Sedan 1995 kan svenska homosexuella par registrera sitt partnerskap ungefär som vid ett äktenskap. Människor som dras till både det motsatta och det egna könet kallas bisexuella.*³⁷

Denna typ av framställning präglas, kan man säga, av den goda viljans ideologi. Den goda viljans ideologi innebär ett försök att synliggöra ”de andra”. Baksidan blir dock lätt att ”de andra” alltjämt fortsätter att vara ”de andra”, fast nu öppet. I citatet ovan framstår det som väsentligt att belysa vad som är ”vanligast”, och i förhållande till detta visa hur många ”de andra” är:

*I varje klass finns statistiskt sett två eller tre elever som dras till människor av samma kön.*³⁸

I enlighet med den goda viljans ideologi påpekas det att ”de andra” upplever förälskelse precis som ”vi” och att ”de” finns överallt, i varje klass. Detta är naturligtvis en tillspetsad och, kanske en del kan tycka, något orättvis tolkning. Men samtidigt pekar den ut något väsentligt i diskussionen om relationen mellan heterosexualitet och homosexualitet: strävan efter att förhålla sig neutral gör det också mindre troligt att framställningen stimulerar till utvecklandet av andra synsätt på homosexualitet än de gängse, dvs. de som vi använder i tolkningen ovan.

För den som är homosexuell känns det lika naturligt som det känns att vara heterosexuell för andra. Det är inget man kan göras till eller botas från, utan något man

³⁵ Fabricius m.fl. (2001), s. 205.

³⁶ Kukka och Sundberg (2005), s. 218.

³⁷ Andréasson m.fl. (2001), s. 264.

³⁸ Fabricius m.fl. (2001), s. 206.

är. Det som kan kännas svårt är ofta hur människor runt omkring reagerar. Därför förs många inte visa sin kärlek.³⁹

I detta citat kan det lätt framstå som om de homosexuella tas som utgångspunkt och att heterosexuella är ”de andra”, men byt ut homosexuell mot heterosexuell: *För den som är heterosexuell känns det lika naturligt som det känns att vara homosexuell för andra. Det är inget man kan göras till eller botas från, utan något man är.* En sådan framställning ter sig fullständigt onödig. Det självklara är att vara heterosexuell och det är i förhållande till denna normalitet som tanken att man skulle behöva ”botas” från homosexualiteten uppstår.

I *Spektrum: Biologi* antyds vidare att kategorierna heterosexualitet och homosexualitet är alltför snäva kategorier. Man kan ha ”homosexuella erfarenheter utan att för den skull räkna sig som homosexuell senare”.⁴⁰ Visst, men kan man också ha heterosexuella erfarenheter utan att för den skull räkna sig som heterosexuell senare? Utgör kanske exemplet ett försök att lugna ungdomar som är oroliga för sina sexuella lustupplevelser? Det sägs ju att tonårstiden är full av frågor som kan vara problematiska för unga:

Är jag normal?

Duger jag?

Hur tar jag kontakt?

Hur vet man om man är homosexuell?⁴¹

På så sätt förtydligas relationen mellan ”normal”, dvs. heterosexuell, och homosexuell (frågan formuleras inte ”Hur vet man om man är heterosexuell? – det vore ju inget att oroa sig för). Lägg dessutom märke till glidning från det personliga ”jag” till det mer anonyma ”man” i den sista frågan. I *PULS: Biologi för grundskolans senare del* föreläggs läsaren följande uppgift:

Tänk dig att du får följande brev från en nära kompis av samma kön. Skriv ett svar!

Hej!

Jag har länge tänkt prata med dig om en sak, men det är svårt. Du kanske inte vill vara kompis med mig mer. Jag vet inte om jag är ”normal” eller om jag är lesbisk/bög. Det känns som om jag är annorlunda på något vis, och jag har aldrig blivit kär ”på riktigt” i en kille/tjej. Allting känns så rörigt, och det finns ingen jag kan snacka med. Säg inget till någon och förstör det här brevet. Vad ska jag göra?

Anna/Mikael⁴²

³⁹ Fabricius m.fl. (2001), s. 206.

⁴⁰ Fabricius m.fl. (2001), s. 206.

⁴¹ Fabricius m.fl. (2001), s. 203. I samma lärobok betonas att ”[d]et kan vara svårare för homosexuella [är för heterosexuella får man anta; vår anm.] att få kontakt med varandra eftersom deras läggning inte syns utanpå” (s. 206). Syns heterosexuellas läggning utanpå kan man klenroget fråga sig.

⁴² Andréasson m.fl. (2001), s. 280.

Detta är, så vitt vi kan se, det enda tillfället i de analyserade läroböckerna då den (eventuellt) homosexuelle personen framträder i första person singularis, med ett namn. Greppet är dock intressant på så sätt det egentligen inte primärt riktar sig mot en homosexuell läsare utan mot en tänkt heterosexuell elev som uppmanas att fundera över sina föreställningar om ”de/t andra”. Homosexualiteten framställs då ofta som något man är osäker på om man är, något som man måste ställa sig själv frågande inför, medan heterosexualiteten framstår som självklar och onödig att förhålla sig frågande till. Fast å andra sidan kanske heterosexualiteten inte är så självklar. Frågan är om den heterosexuella majoritetskulturen i skolan skulle klara av en lärobok med en kaxig, självsäker person som är tacksam över att vara homosexuell?

Ett tema som återkommer i två av de lästa läroböckerna berör synen på homosexualitet genom historien. Liksom i några av läroböckerna i historia dyker synen på det som vi idag kallar homosexualitet i det antika Grekland upp som ett tack-samt exempel på att homosexualitet inte alltid ansetts som något abnormt.⁴³ Vi får också veta att homosexualitet varit straffbart i Sverige fram till 1944, men att det idag ”finns en allt mer positiv inställning till homosexualitet i samhället. Flera vågar öppet visa sin homosexualitet.”⁴⁴ Samtidigt lyfts det fram att homofobi före-kommer och att det ”1999 blev /.../ förbjudet att diskriminera personer i arbets-livet på grund av deras sexuella läggning.”⁴⁵ Vad som saknas i denna framställning är redskap för att förklara och förstå varför homofobin finns och varför det behövs lagar och myndigheter för att ”skydda” homosexuella från övergrepp.

Låt oss så återvända till den framställning kring sexualitet och samliv som inte uttryckligen berör sexuell läggning. I en bildsvit i läroboken *Spektrum: Biologi* gestaltas barns och ungas kroppsliga utveckling i en serie bilder där en pojke och en flicka står hand i hand och tittar varandra i ögonen. Den kontext som bildsviten är inplacerad i behandlar puberteten och hormonernas roll i den kroppsliga för-ändringen från barn till vuxen. Man kan lätt få känslan av att det är biologiskt givet att det är hormoner och kroppslig utveckling som ligger till grund för den hetero-sexuella åtrån.

Det är under tonåren, sägs det, som många inleder sitt sexuella samliv. Beskrivningarna kretsar i hög grad kring den oro som kan tänkas uppkomma i samband med att flickans mödomshinna spricker och att pojken kan drabbas av tillfällig impotens p.g.a. nervositet. Framställningen tar den heterosexuella relationen som given utgångspunkt. Särskilt tydligt märks det när behovet av preventivmedel inkluderas i texten:

Att bli kär i någon och kanske vara tillsammans är fantastiskt, men det är också ansvarsfyllt. Många frågor dyker upp. Vad är det man faller för? Vem tar initiativet? Hur gör man? De flesta tycker att det är viktigt att vara trogen den man är tillsammans med. Att skydda sig mot oönskad graviditet och könssjukdomar är också viktigt. Både

⁴³ Se t.ex. Fabricius m.fl. (2001), s. 206.

⁴⁴ Fabricius m.fl. (2001), s. 206. Se också Kukka och Sundberg (2005), s. 222.

⁴⁵ Kukka och Sundberg (2005), s. 222.

en önskad graviditet och att smittas av en könsjukdom är ett resultat av bristande ansvar och hänsyn. Och båda parterna har ett lika stort ansvar.⁴⁶

Framställningen hoppar raskt från den sexuellt odifferentierade frågan om att bli kär och ha sex, till behovet av att använda preventivmedel (som förutsätter heterosexuell sex). Detsamma kan sägas om beskrivningen av könsorganens funktion:

Ett par kan ha sex på olika sätt vid olika tillfällen, och på olika platser. Vad man gör och hur man gör det kan vara olika från en gång till nästa. När en kille är sexuellt upphetsad blir penis styv och han kan ha sex. För en tjej innebär sexuell upphetsning att slidan blir fuktig och mjuk. /.../

Den sexuella upphetsningen kan delas in i olika faser. Vid stimuleringsfasen ökar blodflödet till könsorganen. Mannen får stånd och hos kvinnan sväller klitoris och blygdläpparna. /.../ Under orgasmen upplever både kvinnan och mannen intensiva lustkänslor.⁴⁷

Naturligtvis är inte den nödvändiga tolkningen att allt detta sker när killen/mannen och tjejen/kvinnan har sex *med varandra*, men inte mycket talar för att framställningen skulle kunna tolkas på något annat sätt. Vilka förutsättningar finns att göra andra tolkningar? Könsorganens funktion kan, utifrån den biologiska diskursen, knappast beskrivas på något annat sätt än att heterosexualiteten tas för given.

Då framställningen berör mer eller mindre problematiska sidor av sexualiteten avses heterosexualitet om inte bi- eller homosexualitet uttryckligen nämns. Mildare former av problem, som impotens eller för tidig sädesavgång och torr slida, tar det heterosexuella samlaget som utgångspunkt. För tidig sädesavgång ”innebär att sädesuttömningen kommer mycket snart efter det att penis förts in i slidan, kanske rent av under förspelet till samlaget.”⁴⁸

Även belysningen av mer allvarliga baksidor av sexualiteten tar heterosexualitet som utgångspunkt:

Sex kan ge mycket glädje och lycka. Men sexualiteten berör oss så intensivt att den också kan skada.⁴⁹

Det är i skärningspunkten mellan föreställningen om sex som ”drift” och att sexualiteten sägs genomsyra oss på djupet som sexualiteten många gånger blir problematisk.

Att tvinga någon till samlag kallas våldtäkt. Det är brottsligt och ger långa fängelsestraff. Ofta känner offret och gärningsmannen varandra. Även inom äktenskapet har kvinnan rätt att säga nej och mannen kan dömas för våldtäkt om han inte respekterar det.⁵⁰

---

⁴⁶ Kukka och Sundberg (2005), s. 218.

⁴⁷ Kukka och Sundberg (2005), s. 219.

⁴⁸ Andréasson m.fl. (2001), s. 266.

⁴⁹ Andréasson m.fl. (2001), s. 267.

⁵⁰ Fabricius m.fl. (2001), s. 216.

Kombinationen av bristen på "sociala" redskap för att förklara och förstå sexualitetens yttringar och den starka dominansen av "biologiska" redskap ([hetero]sexuella beteenden som "drift") medför att det blir svårt att förklara sexuella övergrepp av män på kvinnor (som verkar vara de enda som förekommer) på något annat sätt än med en heterosexuell drift som inte kan tyglas.

Detsamma kan sägas om pornografi, prostitution och trafficking samt pedofili och incest. Precis som den biologiska diskursen gör det svårt att förklara homofobi, blir det svårt att utifrån en biologisk kunskaps teori förklara fenomen som pornografi och prostitution. Detta innebär inte nödvändigtvis att det är den biologiska diskursen i sig som är problematisk (även om vi menar att den starkt präglas av heteronormativitet), utan bristen på alternativa tankefigurer som kan fungera som redskap för förklaring och förståelse.

Historia

På ett övergripande plan är dispositionen i de olika historieböckerna mycket likartad. Framställningen är kronologisk och författarna "betar av" en historisk epok i taget, ofta med början i förhistorisk eller antik tid och med slut i samtidshistorien. Den svenska historien berörs i särskilda avsnitt, vilka interfolierar framställningen av det globala historiska skeendet (även om fokus huvudsakligen är ställt mot den europeiska historien). Med den kronologiska framställningen följer att vissa teman, politisk historia, socialhistoria och delvis också religionshistoria, återkommer under varje enskild epok. Vad är då kännetecknande för de föreställningar om sexuell läggning som kommer till uttryck?

En snabb titt i innehållsförteckning och index ger vid handen att frågor kring sexualitet är ganska ovanliga i de granskade historieläroböckerna. Sexualitet framstår inte som något kunskapsområde av betydelse. Det betyder dock inte att det inte här och var i framställningen finns hänvisningar till sex, bara att det inte sker på något systematiskt sätt. Framställningen är i huvudsak deskriptiv, dvs. handlingar med sexuell innebörd belyses ibland, men eventuella skillnader t.ex. mellan historiska epoker får ingen förklaring. I avsaknad av teoretiska redskap blir nutidens sätt att förstå och se på olika sexuella läggningar den outtalade utgångspunkten när sexualitet berörs.

Som påvisats i en annan underlagsrapport⁵¹, framstår kvinnohistorien i hög utsträckning som något av ett historiskt tillägg till den manliga historien; en historia som tar sin utgångspunkt i familjen och den "lilla människans" livsvillkor. "Familjen", som kan vara både de breda folklagrens eller herrefolkens familj, utgörs av en man, "hans" kvinna och deras barn, och familjens status och behov definieras utifrån mannens sociala position och (sexuella) behov. Varför då upprepa denna iakttagelse? Jo, därför att frågor kring sexualitet framstår som ett appendix till kvinno- och familjehistorien. Ett appendix till ett appendix således. Även om kvinnan och familjen framstår som "hans" egendom, husbonden såg t.ex. ofta

---

⁵¹ Se underlagsrapporten om kön av Britt-Marie Berge och Göran Widding.

familjen ”som en del av sina personliga tillgångar [och] [k]vinnor blev nära nog bytesvaror”,⁵² så framstår sexualiteten samtidigt som kvinnans ansvar.

Frånvaron av teoretiska redskap för att bearbeta insikter av denna typ, medför att detta arrangemang framstår som en historisk nödvändighet. Den inom-äktenskapliga (hetero)sexualiteten framstår som den historiskt sett enda rimliga sexuella läggningen, även om, intressant nog, det ofta betonas att giftermål i första hand varit en ekonomisk och social lösning: man har inte gift sig av kärlek. Giftermålet har istället handlat om att till mannen knyta en person som samtidigt kunde ge honom en legitim avkomma och se efter tjänstefolket.⁵³

Framställningen antyder att det är svårt, för att inte säga omöjligt, att skilja på frågor som rör köns villkor och förhållande till varandra från frågor som rör sexualitetens villkor. Sex, som om inget annat nämns är heterosexuell, är något som först och främst försiggår mellan man och hustru. Då familjen gestaltas som mannens ägodel, uppstår det paradoxala att ”sexualitet” framstår som något ”kvinnligt”, men ändå något som mannen har att ”ge och ta”. Sett på detta vis framställs kvinnan inte bara som en ”bytesvara” i största allmänhet, utan som en ”(hetero)sexuell bytesvara”.

Genom större delen av historien har, som det framstår, *den kvinnliga sexualiteten* satts i samband med mannens sociala ställning, hans förmögenhet (eller fattigdom) och hans legitima avkomma. När vi närmar oss vår egen samtid dyker några nya teman upp, teman som ställer den kvinnliga sexualiteten i ett nytt ljus: ”familjeplanering” och ”sexualupplysning”. Väl att märka innebär dessa nya, eller nygamla,⁵⁴ fenomen inget nytt vad gäller kvinnors sexuella läggning. Såväl familjeplanering som sexualupplysning rör sig inom heterosexualitetens ramar och alltjämt är sexualiteten kvinnans ansvar, fast nu inte bara i förhållande till hennes man utan i förhållande till hela samhället/befolkningen.

Vilka möjligheter har då kvinnor haft till ett självständigt liv? Ett sådant liv framstår i de analyserade läroböckerna som knutet till ett liv utan sex, eller åtminstone till ett liv med sex i lönnedom, kanske inom klosterordnar eller i livet som änka. Även om sex inom äktenskapet varit det eftersträvarsvärda, så verkar sexuell avhållsamhet ändå ofta ha varit att föredra. Jungfrur och änkor sägs ha haft en relativt sett större rörelsefrihet än gifta kvinnor. En kanske överraskande konsekvens av å ena sidan den starkt reglerade (hetero)sexualiteten och å andra sidan uppvärderingen av asexualiteten – i synnerhet när det gällt kvinnor – var att många kvinnor drogs till nunneklostren. Kanske kan detta fenomen tolkas som ett försök till kvinnlig motmakt, men det är ingen tolkning som uttryckligen föreslås i den lästa litteraturen. Under en period, sägs det, fick påven begränsa antalet nunnor.

---

⁵² Sandberg m.fl. (2000), s. 177 respektive s. 179. Citatet är hämtat från en belysning av det ”bondesamhälle” som fanns före industrisamhällets genombrott, men innehållet skulle kunna gälla för de flesta historiska epoker.

⁵³ Se t.ex. Körner och Lagheim (2002), s. 114.

⁵⁴ Det framhålls ibland att människor antagligen alltid försökt reglera barnalstringen, men det är först i modern tid som människor ”haft tillräcklig kunskap om preventivmetoder för att kunna begränsa barnantalet.” Sandberg m.fl. (2000), s. 211.

*Det strömmade så många kvinnor till klostren / ... att ... / det föddes för få barn!*⁵⁵

Finns det då inga uttryck för en kvinnlig sexualitet som inte är ställd under den manliga åtråns eller reproduktionens domvärjo? Exempler är ytterst få, om man bortser från antikens värld till vilken vi strax återkommer. I förekommande fall framställs den ”fria” kvinnliga sexualiteten i mycket mörka termer. Ett exempel gäller de under 1700-talet för häxeri anklagade kvinnor som påstods ha haft en sexuell relation med djävulen. Ett annat gäller synen på kvinnlig prostitution, där företeelsen förvisso tillfredsställt manliga (hetero)sexuella behov, men motiverats av socialt utsatta kvinnors behov av att klara den egna livhanken.

Vad finns då att säga om *den manliga sexualiteten*? Denna framställs som väsentligen mer aktiv än den kvinnliga, även om den varit kvinnans ansvar. Inte sällan är det manliga gudar eller manliga historiska personer, oftast makthavare, som är aktiva heterosexuella subjekt. Det kan gälla manliga gudars förförelselusta, kungars, påvars och andra kyrkoledares sexuella eskapader, presidenters ”affärer” m.m.⁵⁶ Väl att märka handlar dessa berättelser, till skillnad mot de ansiktslösa kvinnornas sexuella liv, påfallande ofta om *annat* än sex inom äktenskapet. Mannen, som i läroböckerna ofta framträder i det historiska ljuset med sitt namn, utgör det heterosexuella subjektet såväl i familjen som i utomäktenskapliga förbindelser. Det är mannens sexuella behov som har företräde, vilket inte minst belyses i följande exempel: I samband med erövringen av det väldiga perserriket utvecklade den makedoniske kungen Alexander den store olika strategier för att konsolidera makten i sitt nya välde. Bl.a. ”tvingade [han] sina soldater att gifta sig med persiska kvinnor”.⁵⁷ Det var med andra ord inte kvinnorna som tvingades gifta sig med soldaterna. Den historiskt sett betydelsefulla relationen är den mellan Alexander och hans soldater, inte den mellan soldaterna och deras blivande hustrur.

Även om det inte finns några speciella avsnitt som ställer sexualitet i centrum, så finns det förvisso en historisk epok där sexuella handlingar verkar tilldra sig större uppmärksamhet: den grekiska och romerska antiken. Över huvud taget framställs den hellenska konsten som starkt sensuell.⁵⁸ Detsamma kan sägas om den romerska:

*...intresset för kärlek / ... var ... / stort i romarriket. På husväggar i den romerska staden Pompeji har man hittat klotter som skrevs under antiken. Mycket handlar om kärlek och sex. / ... / Hemma hos de rika var det vanligt med erotiska bilder på väggarna.*⁵⁹

Sammantaget framstår antikens kultur lätt som en sexuell frigjord kultur. Inte minst gäller detta ifråga om synen på *betärerna*. Dessa var ”sällskapsdamer”, ”bildade kvinnor, som reciterade poesi, spelade, dansade och sjöng vid männens

⁵⁵ Körner och Lagheim (2002), s. 60. Se också Almgren m.fl. (2005b), s. 71 och s. 94.

⁵⁶ Här och var dyker kvinnliga härskares kärleksliv upp. Se t.ex. Skrutkowska m.fl. (1997), s. 125 (Maria Stuart) och s. 168 (Katarina II av Ryssland).

⁵⁷ Körner och Lagheim (2002), s. 37. Se också Almgren m.fl. (2005a), s. 70.

⁵⁸ Skrutkowska m.fl. (1997), s. 27.

⁵⁹ Nilsson m.fl. (2001), s. 75. Jfr. också Skrutkowska m.fl. (1997), s. 36 och Almgren m.fl. (2005b), s. 102f.

gästbud. En del av dem var prostituerade.”⁶⁰ Kontrasten är stor mellan beskrivningen av dessa hetärer och mer samtida prostituerade. Det bör påpekas att den sexuella frigjordheten inte alls var så allmängiltig som man i förstone skulle kunna tro. Kvinnans sexuella villkor framstår som betydligt mer komplexa än mannens. En hustru i antikens Aten fick aldrig gå ut utan eskort. En kvinna lär i detta sammanhang ha gift sig i 12-15 årsåldern (hur gamla männen var framgår inte). ”Äktenskapet var en ekonomisk uppgörelse. Kvinnan blev underordnad sin man. /.../ Vanliga kvinnor fick inte delta i sällskapslivet [med ”sällskapslivet” avses tydligen männens sällskapsliv; vår anm. Det framgår inte om män fick delta i kvinnornas sällskapsliv, eller om det förekom något sådant]. Det var *hetärernas uppgift*”.⁶¹

*Hetärer håller vi som underhållande sällskap och prostituerade med sikte på kroppens dagliga nöje. Men hustrur har vi för att få äktfödda barn och trogen väktare av vårt hus.*⁶²

Jämfört med kvinnorna i Aten framhålls att Spartas kvinnor hade en friare ställning.

*På det sexuella planet hade de stor frihet och kunde skaffa barn med andra män än sin make. Det var nödvändigt för att upprätthålla befolkningstalet.*⁶³

Men kvinnorna i Aten synes inte ha stått helt utan politiska påtryckningsmedel. I Aristofanes komedi om Lysistrate, blir den senare efter många års krig mellan de grekiska staterna så trött på krigandet att hon uppmanar alla kvinnor att inte älska med sina män förrän man slutit fred. ”Det blev snabbt fred!”⁶⁴ Väl att märka så har framställningen av den antika synen på sexualitet hållit sig inom heterosexualitetens ramar. Även om den sexuella frigjordheten synes ha varit större än under många andra historiska epoker, känns vissa teman igen: kvinnornas äktenskapliga ansvar för reproduktionen (om än möjligen inte för sina äkta makars sexuella behov) och männen som aktiva sexuella subjekt.

Trots allt är det också under denna historiska period, framför allt den grekiska antiken, som uttryck för homosexualitet uppmärksammas av läroboksförfattarna. I en del fall är framställningen mycket kortfattad:

*Männen blev ofta homosexuella, vilket var helt accepterat i samhället.*⁶⁵

I andra är den något längre och mer informativ:

*Homosexualitet bland män var spritt och ansågs inte alls förnedrande, men det krävdes att ålderskillnaden var stor. Den unga muskulösa och nakna ynglingakroppen dyrkades av de vuxna männen. Det var vanligt att unga män hade en äldre vän som vägledde honom och säkert delade med sig av sina sexuella erfarenheter.*⁶⁶

⁶⁰ Skrutkowska m.fl. (1997), s. 20.

⁶¹ Skrutkowska m.fl. (1997), s. 20.

⁶² Sandberg m.fl. (2000), s. 7f.

⁶³ Sandberg m.fl. (2000), s. 21.

⁶⁴ Körner och Lagheim (2002), s. 36. Se också Almgren m.fl. (2005a), s. 63.

⁶⁵ Skrutkowska m.fl. (1997), s. 21. Notera formuleringen ”blev” homosexuella. Det är ett av få gånger i de studerade texterna som homosexualitet framställs som en effekt av kulturen.

⁶⁶ Sandberg m.fl. (2000), s. 7.

Dessa uttryck för homosexualitet förklaras med att det grekiska samhället var ”extremt patriarkaliskt”, vilket ska ha lett till två tydligt skilda världar för kvinnor och män. Som en följd av dessa skilda världar blev homosexualitet och prostitution (hetärer) en ”närmast ofrånkomlig följd”.⁶⁷ Noteras kan att läroboksförfattarna här inte verkar göra någon åtskillnad mellan förekomsten av homosexualitet och dess status i det aktuella kulturella sammanhanget. Andra samhällen, som på liknande sätt skildras som patriarkaliska, t.ex. den arabiska kulturen under medeltiden och senare, verkar inte ha medfört några homosexuella praktiker.

I förekommande fall är det nästan alltid manlig homosexualitet som belyses. Här skulle man alltså kunna tala om en hierarki där manlig homosexualitet överordnas kvinnlig. Endast i *Epos A* skildras kvinnlig homosexualitet under antiken:

*Hur utbrett homosexualitet var bland kvinnor vet vi mycket mindre om eftersom det nästan inte nämns i samtidslitteraturen. Antikens mest berömda kvinnliga poet, Sappho, som föddes ungefär 600 f.Kr., skriver i dikterna om sin kärlek till unga flickor. Hon levde på ön Lesbos, och det är efter Sapphos hemö som kvinnlig homosexuell kärlek brukar kallas lesbisk.*⁶⁸

Något mer än ett spännande och kanske kittlande inslag i framställningen blir beskrivningen av den antika grekiska synen på kroppen och sexualiteten dock inte. Det är heller inte alla analyserade läroböcker som tar upp temat.

Under senare historiska epoker dyker utsagor om homosexualitet och homosexuellas villkor upp mycket sporadiskt och kortfattat. Det kan gälla i samband med ”Förintelsen”,⁶⁹ eller i samband med att kärnfamiljen som norm i moderna samhällen problematiseras.⁷⁰ Författarna till *Alla tiders historia A*⁷¹ diskuterar olika typer av familjebildningar och allra sist diskuteras homosexuellas villkor i anslutning till möjligheten att registrera partnerskap och adoptera barn.

I belysningen av samtidshistorien växer, vilket inte verkar helt orimligt med tanke på den historia som berättats i läroböckerna, bilden av frigörelse från det sexuella förtrycket fram. Efterkrigstiden framställs som en i allt större utsträckning sexual-liberal period. Men frigörelseperioden kantas också av dubbelmoral och kritik mot frigjordheten, inte minst i samband med jazz, jitterbugg och alkoholkonsumtion. Jämställdhet och sexuell frigörelse handlar dock i påtagligt hög utsträckning om jämställdhet mellan heterosexuella (framför allt jämställdhet inom den heterosexuella familjen) och heterosexuell frigörelse. I viss utsträckning problematiseras kärnfamiljen, vilken kontrasteras med bilder av homosexuella par och homosexuellas rätt till adoption. Väl att märka handlar detta om homosexuell kärlek i heterosexuell skepnad: juridiskt reglerat monogamt partnerskap med barn.

---

⁶⁷ Sandberg m.fl. (2000), s. 6f.

⁶⁸ Sandberg m.fl. (2000), s. 7

⁶⁹ Körner och Lagheim (2002), s. 251 och Almgren m.fl. (2005a), s. 388.

⁷⁰ Almgren m.fl. (2005b), s. 357.

⁷¹ Almgren (2005b).

Religionskunskap

I de granskade läroböckerna för religionskunskap framskymtar en något mer systematiserad bild av olika sexualiteter. Ofta bearbetas uttryckligen frågor kring hetero-, bi- och homosexualitet under särskilda rubriker. Allmänt kan sägas att de läroböcker som lägger större vikt vid etiska frågor oftare och på ett mer genomgripande plan berör frågor kring sexualitet – utgångspunkten tas i sexualiteten och de frågor den reser, medan de läroböcker som i huvudsak är disponerade efter de olika religionerna och deras historia berör frågor kring sexualitet i mer begränsad form.

Kärlek och sexualitet är nära förknippade med varandra, men kärlek är ett större och vidare begrepp. Sexualitet är en beståndsdel i kärleken, men inte den enda. När en människa lever tillsammans med en annan i en längre, kanske livslång, relation påverkar de varandra djupt. De två "växer ihop", samtidigt som de utvecklas var och en för sig. Ibland utvecklas de åt så olika håll att de inte längre kan leva tillsammans utan skiljs åt. /.../ Vissa grupper har alltid sett sexualiteten enbart som en kroppslig funktion som gjort det möjligt att få barn. Numera ser de flesta sexualiteten och människors förmåga att känna lust till varandra även som en viktig källa till välbefinnande och njutning.⁷²

På detta sätt inleds avsnittet om "Kärlek och sexualitet" i läroboken *Religion – människor och tro*. Framställningen förutsätter inte någon speciell sexuell läggning och sätter begreppet sexualitet först och främst i relation till kärlek och öppnar på så vis för en diskussion kring sexualitet som inte grundar sig i en biologisk kunskapsteori.

Många gånger placeras en stark kraft i sexualiteten, "[a]lla krafter som påverkar människornas liv kan användas både till att bryta ner och till att bygga upp. /.../ Sexualiteten kan vara en källa till glädje och liv, men kan också användas till att förtrycka."⁷³ Ett exempel på denna kraft kommer till uttryck i alla de skapelseberättelser som utformats under den mänskliga kulturens historia. Flera av de som redovisas präglas av en dualistisk grundsyn, där två krafter är involverade (Kaos och Kosmos, Yin och Yang), en syn som också märks i uppdelningar av människan: själ – kropp, manligt – kvinnligt, heterosexuellt – homosexuellt. Det är mycket sällsynt att skapelseberättelserna och till dessa knutna livsåskådningar medger andra sätt att se på människan och på tillvaron. Guds skapelse av de första människorna, Adam och Eva, och hans uppgift till dessa i jordelivet, bär samma heteronormativa spår:

*Gud skapade människan till sin avbild, till Guds avbild skapande han henne. Som man och kvinna skapade han dem. Gud välsignade dem och sade till dem: "Var fruktsamma och föröka er, och uppfyll jorden och lägg den under er /.../
– 1 Mos 1:27-28⁷⁴*

⁷² Falkevall m.fl. (2001), s. 65.

⁷³ Falkevall m.fl. (2001), s. 73.

⁷⁴ Mattsson Flennegård och Eriksson (2005), s. 20.

I en sådan skapelseberättelse ingår den heterosexuella ”uppgiften” som en integrerad del. Det kan tyckas svårt, i synnerhet i en kristen kulturkrets, att se på saken på något annat sätt, men det finns, som vi kommer att se, exempel på andra skapelseberättelser.⁷⁵

Från skapelseberättelser till gudasagor är hoppet inte långt, och en sak har de gemensamt i dessa läroböcker: heterosexualiteten. I en del gudaberättelser, kanske framför allt de grekiska och hinduiska, ges gudomarna påfallande mänskliga, och därigenom ofullkomliga, drag. Sålunda kan vi läsa att Zeus ofta var otrogen sin hustru Hera, att Vishnus attraktionskraft gjorde många herdinnor förälskade i honom, att Krishna ofta var omgiven av sköna kvinnor och att Dionysios var sexualitetens, känslans och den vilda extasens gud (och att han särskilt dyrkades av kvinnorna).

Både skapelseberättelserna och historierna om gudarnas (hetero)sexuella eskapader säger antagligen något väsentligt om den aktuella kulturens syn på sexualiteten.

*Människor som tillhör samma religion har ofta gemensamma levnadsregler. Reglerna kan handla om vad som är tillåtet eller förbjudet i fråga om mat, kläder och sexualitet.*⁷⁶

När det gäller sexualmoral, framstår budskapet som tämligen ensidigt.

*Sexualiteten är en stark och mäktig kraft. Därför har religionerna i alla tider försökt kontrollera den med hjälp av regler och tabun.*⁷⁷

Men en sådan ”kontroll” har, enligt Michel Foucault, en dubbel funktion. Kontrollen synes ytligt sett handla om en begränsning av sexualiteten: under fastemånaden får man inte ha sex så länge solen är uppe, man får inte ha ett utsvävande sexliv, sex utanför äktenskapet är inte eftersträvansvärt (men tillräckligt ” normalt” för att sättas ord på), man ska inte leva sexuellt lösaktigt eller vara otrogen (vilket också framstår som tillräckligt ” normalt” för att sättas ord på). Föreskrifter som dessa har också funktionen att stimulera till och skapa begär för sex. Reglerna har en konstitutiv baksida som de också, om än indirekt, synliggör. Den explicita framställningen frammanar bilden av ”förtryck” av sexualiteten, men den implicita framställningen lockar till ett utsvävande sexliv, otrohet och lösaktighet. Väl att märka handlar föreskrifterna om heterosexualitet, homosexualiteten är nedtystad.

Liksom i de analyserade historie- och samhällskunskapsböckerna spelar familjen stor roll även i religionskunskapsböckerna. Familjen framställs som en given, nästan nödvändig del av livet:

*En människa föds, växer upp, bildar familj, åldras och dör.*⁷⁸

Familjebildandet framstår på så vis som en nästan lagbunden del i det normala levnadsloppet. Viss problematisering av kärnfamiljen förekommer:

---

⁷⁵ Se nedan under rubriken ”Queera läsningar”.

⁷⁶ Falkevall m.fl. (2001), s. 23.

⁷⁷ Falkevall m.fl. (2001), s. 65.

⁷⁸ Alm (2002), s. 14

Mamma, pappa, pojke, flicka. Så såg bilden av familjen ut på en nyinköpt kylväska. Under bilden kunde man läsa: "Storleken är anpassad för en normal europeisk familj." Ofta beskrivs familjen som det man brukar kalla en kärnfamilj: mamma, pappa, barn. Ändå är denna familjetyp inte alls den vanligaste, varken i eller utanför Europa.⁷⁹

Liksom i de studerade läroböckerna för samhällskunskap framträder problematiseringar av denna typ som ett undantag till alla de berättelser och bilder av kärnfamiljer som passerar revy när etiska frågor som rör "familjen" ska diskuteras.

Knutna till föreställningar om familjen är också föreställningar om äktenskapet som, liksom i de övriga analyserade läroböckerna, ofta var en affärsuppställning mellan två släkter. Det finns idag inga trossamfund som inte ser sexualiteten som en inomäktenskaplig fråga (undantaget var antikens Grekland). Sex innan och utanför äktenskapet är i de flesta trossamfund en synd. Sexuell avhållsamhet ses ibland som mer eftersträvansvärd än till och med sex inom äktenskapet. Vid enstaka tillfällen problematiseras den stränga synen på sex: "Judendomen har en positiv och öppen syn på sexualitet", sägs det t.ex. i *Kompakt: Religionskunskap*,⁸⁰ men vad betyder en "öppen syn på sexualitet"?:

Den är en stor glädjekälla för mannen och kvinnan i ett äktenskap.⁸¹

I bästa fall betyder en "öppen syn på sexualitet" alltså en öppen syn på sex inom ramen för heterosexuell monogami.

Grundpelarna för såväl judendom och kristendom som islam utgörs bl.a. av berättelsen om hur Mose mottog Guds lag på berget Sinai. De tio buden sägs, enligt *Kompakt: Religionskunskap*, stipulera "förhållandet mellan Gud och människan".⁸² Kanske vore det rimligare att skriva "mellan Gud och mannen": Det sjätte budet, "Du skall inte bryta ett äktenskap", är förvisso neutralt formulerat, men det tionde budet, "Du skall inte ha begär till din nästas hustru", är mer uttryckligen riktat mot mannen ur ett heterosexuellt perspektiv.⁸³ Samma föreskrift kan uttryckas på följande vis:

Ni har hört att det blev sagt: Du skall inte bryta ett äktenskap. Men jag säger er: den som ser på en kvinna med åtrå har redan i sitt hjärta brutit hennes äktenskap.⁸⁴

Väl att märka är det mannens blick, mannens åtrå, eller rättare sagt hans heterosexuella åtrå, som står i fokus. I muslimska sammanhang går tankegångarna igen:

En flicka får inte hamna i dåligt sällskap och förlora sin oskuld. En vän till mamma blev utesluten ur sin familj sedan hon haft samlag med sin kille. Han hade lovat att gifta sig med henne men försvann efteråt.⁸⁵

⁷⁹ Falkevall m.fl. (2001), s. 59.

⁸⁰ Tidman och Hermansson (2004), s. 103.

⁸¹ Tidman och Hermansson (2004), s. 103.

⁸² Tidman och Hermansson (2004), s. 34.

⁸³ Se också Berg (2001), s. 145 samt Falkevall m.fl. (2001), s. 79.

⁸⁴ Alm (2002), s. 65. Se också Berg (2001), s. 194.

⁸⁵ Tidman och Hermansson (2004), s. 139.

Det är värt att lägga märke till hur saken framställs: En flicka får inte *hamna* i dåligt sällskap. Hon får inte heller *förlora* sin oskuld. Om flickan och pojken har samlag, är det flickan som får problem, inte pojken. En sådan framställning, som knappast är unik för muslimska sammanhang, möjliggör goda förutsättningar för att diskutera heterosexualitetens villkor. Det problematiska är att flickor ”hamnar” i dåligt sällskap och ”förlorar” sin oskuld, mer sällan vill flickor ha sex och ta pojkars oskuld. Den (heterosexuella får man anta) flickan gestaltas som ett passivt objekt. De heterosexuella pojkarna är de aktiva i sammanhanget.

Dessa de heterosexuella relationernas villkor är väl beskrivna, men sällan problematiserade. Ett exempel från *Religion – människor och tro* utgör ett undantag:

...kvinnors sexualitet, som har betraktats som syndigare än mäns. Rester av det tänkandet finns fortfarande kvar. En kille som varit tillsammans med många tjejer betraktas ibland som tuff, medan en tjej som haft många killar kan bli utsatt för andras förakt.

I flera av de religiösa skrifterna finns bestämmelser om hur en kvinna ska uppträda och vara klädd för att inte attrahera andra män än sin make. Många muslimska flickor bär slöja för att dölja sitt hår...⁸⁶

Skälet till att ställa dessa passager i läroböckerna mot varandra är framför allt att peka på att synen på mannen som heterosexuellt subjekt går hand i hand med synen på kvinnan som å ena sidan heterosexuellt objekt, å andra sidan moraliskt heterosexuellt subjekt, dvs. kvinnan är med sin kropp och sina handlingar moraliskt ansvarig för mannens heterosexuella åtrå. Denna *dubbelbindning*, å ena sidan bindningen till sin kropp som sexuellt objekt, å den andra till mannen (och hans sexuella åtrå och vilja att fortplanta sig) som moraliskt subjekt, hänger i sin tur antagligen samman med föreställningen om den kvinnliga sexualiteten som väsentligt mer problematisk än mannens.

När kvinnor i läroböckernas framställning hänger sig åt sina sexuella lustar, blir följderna ofta tragiska. Av dessa berättelser att döma är den kvinnliga sexualiteten dödlig till sin natur, ibland för de män som utsätts för den, ibland för kvinnan själv.⁸⁷ Den problematiska kvinnliga heterosexualiteten pendlar mellan en åtrå som är förknippad med död och en ”mottagande” sexualitet som är förknippad med att ta ansvar för mannens heterosexualitet. En illustrativ berättelse är den om patriarken Abraham och hans och hans fru Saras svårigheter att få barn.

Till slut sa Sara till sin man Abraham att han skulle ligga med en annan kvinna för att få barn. Hon valde ut tjänarinnan Hagar åt honom.⁸⁸

Väl att märka är det Sara som uppmanar Abraham till hans ”snedsprång” och det är hon som sägs ha valt ut den kvinna som ska föda *hans* barn. Barnet var Abrahams i större utsträckning än hans och Saras (eller Hagars) gemensamma barn.

⁸⁶ Falkevall m.fl. (2001), s. 65.

⁸⁷ Exempel finns från såväl gudasagor som historiska berättelser. Se t.ex. Berg (2001), s. 236, 243, 269 och 338.

⁸⁸ Tidman och Hermansson (2004), s. 33. Jfr. också Alm (2002), s. 53.

Den starka regleringen av kvinnans sexualitet tar sig kanske sitt tydligaste – och mest kroppsliga – uttryck i fenomenet omskärelse. De flesta av de lästa religionskunskapsböckerna berör fenomenet, men det är endast kvinnlig omskärelse som sätts i samband med sexualitet. Enligt *SOL 3000: Religion och liv 7-9* sker kvinnlig omskärelse ”särskilt i Sudan och på den egyptiska landsbygden /.../ Den utförs när flickorna kommer upp i tonåren. Operationen innebär att klitoris skärs bort, ibland också delar av blygdläpparna.”⁸⁹ ”Omskärelsen kan förstöra flickans möjligheter att njuta av sex och medför stora smärtor vid samlag, menstruation och barnafödande.”⁹⁰ Kvinnlig omskärelse blir det tydligaste uttrycket för strävan efter att kontrollera den kvinnliga kroppen och den hotande subversiva kvinnliga sexualiteten. Har män vid något tillfälle en lika problematisk sexualitet?

Ja, vid några få tillfällen gestaltas även mäns sexualitet som problematisk. Det kan gälla prästers kärleksaffärer (i många trossamfund råder påbud om celibat för präster). Följande exempel berör den katolska kyrkans hotade ställning i USA:

Under början av 2000-talet har katolska kyrkan, särskilt i USA, skakats av avslöjanden om att präster har utnyttjat barn sexuellt i samband med undervisning och religionsutövning. Katolikerna i Boston har varit särskilt hårt drabbade av dessa allvarliga brott. Kardinalen i Boston, den högste bland prästerna där, som kände till vad som pågick men inte gjorde någon polisanmälan, har tvingats avgå. Präster har dömts till långa fängelsestraff för sexuella övergrepp mot barn och unga.⁹¹

Då det i de granskade läroböckerna är tron och trossamfundet som står i fokus, uppstår lätt situationer, som i citatet ovan, där det inte är de som utsätts för sexuella övergrepp som blir ”drabbade”, utan det aktuella trossamfundet. Det framstår nästan som om brottet mot trossamfundet är allvarligare än brottet mot barnen.

Av framställningen ovan har det antagligen redan framgått att merparten av vad som skrivs kring sexualitet i de lästa läroböckerna snarast handlar om hetero-sexualitet, även om detta begrepp används mycket sparsamt. Vid några tillfällen blir heteronormativiteten särskilt påtaglig. Det gäller dels, som i tidigare exempel, då ett ”normalt” liv ska gestaltas – i synnerhet om det är riktat från ett personligt ”jag/vi” till ett ”du/ni”. Vid ett besök i en skola i Sri Lanka diskuterar läroboksförfattarna och några pojkar från skolan ”hur Buddha och rockmusik kan gå ihop”:

– Varför inte? undrar en pojke. Vi är buddhister, det är alla här. Men vi är nog ungefär likadana som killar i ditt land. Vi hoppas att få ett bra jobb, att vi ska få råd att köpa en snygg bil, gifta oss med en vacker flicka, få barn och trivas med livet.⁹²

”Vi” har här den retoriska funktionen att skapa igenkännande över kulturella och geografiska avstånd. ”Vi normala killar” vill få ett bra jobb, få råd att köpa en snygg bil, gifta oss med en vacker flicka, få barn och trivas med livet. Vem vill inte det?

⁸⁹ Berg (2001), s. 449.

⁹⁰ Falkevall m.fl. (2001), s. 46.

⁹¹ Tidman och Hermansson (2004), s. 63.

⁹² Berg (2001), s. 495.

Ett annat exempel gäller etiska dilemman i samband med kärleksförhållanden och otrohet, exemplen handlar uteslutande om heterosexuella kärleksförhållanden. ”Det finns” också ”många händelser i livet som är värda att fira /.../”: den första menssen och det första (heterosexuella) samlaget sägs vara två av dessa händelser.⁹³

Av läroböckerna att döma är det inom kristendomen, kanske påverkad av mer sekulära tankegångar, som det utvecklats en mer liberal syn på sex, såväl inom som utanför äktenskapet, såväl mellan människor av olika som av samma kön. Det framhålls i en av läroböckerna att vi idag har en allmänt sett mer öppen syn på sexualitet, vilket medfört ”en mera tillåtande syn på *homosexualitet*”⁹⁴ och att denna inte längre är lika skam- och skuldtyngd som tidigare. En sådan förändring sägs bygga på ett ökat inflytande av humanistiska värderingar i samhället. Vidare har lagstiftningen anpassats efter detta mer tillåtande synsätt. ”Men trots allt fortsätter många homosexuella att dölja sin läggning”:

*För dem känns klimatet inte så öppet och accepterande som det kan verka för den heterosexuella majoriteten i samhället. De vet att det än idag finns en utbredd homofobi – rädsla för homosexualitet. Den visar sig på olika sätt, ibland till och med i våldsdåd mot öppet homosexuella personer.*⁹⁵

Utvecklingen framställs alltså som komplex: en mer tillåtande syn på homosexualitet går hand i hand med ett ökat våld mot öppet homosexuella personer. Öppenheten kan således ha sitt pris. Betoningen på att ”komma ut” eller att bli ”outad”⁹⁶ berörs inte, men ställs i ett nytt ljus med tanke på det våld som man då riskerar att utsätta sig för. Istället för att fråga sig vad homofobin är ett uttryck för i ett samhälle där homosexualiteten är avkriminaliserad lämnas öppen. Istället behandlar framställningen en rad andra frågor knutna till homosexualitet. En sådan fråga är benägenheten att vilja förklara vad homosexualitet är för något och att homosexuella successivt fått samma rättigheter som heterosexuella – med samma måttstock.

Relationen mellan tro och sexuell läggning (läs homosexualitet) behandlas i flera av de lästa läroböckerna. Det framhålls att religiösa argument använts både för att försvara förtrycket av homosexuella och för att försvara homosexuellas rätt till en tro och tillgång till ett trossamfund. Vissa protestantiska kyrkor har börjat omvärdera synen på homosexualitet och kristna par kan få kyrklig välsignelse. En del präster är dessutom öppet homosexuella.

*Detta har lett till omfattande diskussioner. Somliga anser att homosexualitet är en synd och därför aldrig kan accepteras av kyrkan. Andra säger att den kristna kärleken omfattar alla.*⁹⁷

De senare hämtar legitimitet ur specifika delar av den kristna läran:

⁹³ Falkevall m.fl. (2001), s. 50.

⁹⁴ Alm (2002), s. 146.

⁹⁵ Alm (2002), s. 146.

⁹⁶ Att bli ”outad” innebär att en persons homosexualitet görs offentlig av andra, kanske mot personens vilja.

⁹⁷ Alm (2002), s. 148.

I vår tid ser de flesta sexualitetens syfte som att känna närhet och glädje tillsammans med en annan människa. Så länge sexualiteten inte skadar eller förtrycker någon annan borde den vara den enskildes privatsak. Många menar att Jesus lära om alla människors lika värde innebär att man också måste respektera varje människas sexuella läggning.⁹⁸

Citatet är intressant då det är ett av få tillfällen då författarna tydligt tar ställning för homosexuella. Ställningstagandet bygger på uppfattningen att om sexualiteten ”inte skadar och förtrycker någon annan”, så ska den accepteras. Varför resa denna fråga just i detta sammanhang? Bakom denna framställning lurar möjligen bilden av den abnorme homosexuelle man som lurade, betalade sig till eller manipulerade pojkar, som figurerade i äldre handledningstexter för sex och samlevnad i skolan. Även om synen på homosexualitet numera är välvillig, så är den inte helt oproblematisk. Det går t.ex. lättare att hämta argument för tolerans mot homosexualitet så länge homosexualiteten förblir en privatsak. Sådana krav ställs ytterst sällan på heterosexuella. Liksom tidigare tar framställningen i huvudsak sin utgångspunkt i ”vår” syn på ”de andra”. ”Vi” ska vara toleranta, men inte mycket talar för att det idag skulle vara eftersträfvansvärt att leva som homosexuell – och dessutom göra det högljutt och påstridigt.

En sådan högljuddhet och påstridighet går att finna i läroböckernas gestaltning av *Ecce Homo-utställningen* och de samhällliga reaktionerna på denna. Denna utställning, signerad fotografen Elisabeth Olsson, syftade till att ”visa att Jesus särskilt sökte sig till människor som kände sig föraktade och utanför.”⁹⁹

Utställningen används i olika läroböcker som illustration till sådant som synen på utstötta inom kristendomen, på kvinnliga präster, på homosexualitet och på katolska prästers möjlighet att få gifta sig. Det påpekas att utställningen blev ”omdiskuterad” och ”väckte en proteststorm bland olika kristna grupper”.¹⁰⁰ I samband med *Ecce Homo-utställningen* används begreppen ”bögar” och ”lesbiska” den enda gången.

Som tidigare nämnts ställs homosexualitet många gånger i relation till frågor om religiös tro och kyrkligt liv. Homosexuella i kyrkan och homosexuella präster berörs i flera av de analyserade läroböckerna.

Debatten är mycket häftig mellan dem som kämpar för homosexuellas rättigheter i kyrkan och dem som anser att homosexualiteten är en svår synd.¹⁰¹

Ställd i detta ljus vinklas diskussionen lätt till huruvida man som kristen ställer sig ”för eller emot homosexualitet”. Det blir på så vis homosexualiteten som utgör problemet. Detta antagande förstärks i och med den mängd frågor som förekommer i anslutning till temat:

⁹⁸ Falkevall m.fl. (2001), s. 67.

⁹⁹ Tidman och Hermansson (2004), s. 43.

¹⁰⁰ Tidman och Hermansson (2004), s. 43. Se också Mattsson Flennegård och Eriksson (2005), s. 183f.

¹⁰¹ Tidman och Hermansson (2004), s. 80.

Har kristna som är homosexuella rätt att vara öppna och berätta om sin läggning utan att bli utstötta ur kyrkans gemenskap?

*Kan homosexuella par gifta sig eller på något annat sätt få kyrkans välsignelse över sitt gemensamma liv?*¹⁰²

Hur skulle du reagera om din kompis blev kär i någon av samma kön? Eller om du själv blev det? Varför skulle du reagera så? / .../

Utgå från sinnelags- och konsekvensetiska frågor. Vilka avsikter kan människor ha när de träffas och blir ihop? / .../ Gör det någon skillnad om de som blir ihop är av samma eller motsatt kön? / .../

*Varför vill människor gifta sig? Har homosexuella andra avsikter med det än heterosexuella? Vad tror du?*¹⁰³

[Är det] rätt att inte låta homosexuella par få adoptera barn?

*Skriv en dialog mellan två kristna, som utifrån sina värderingar kommit fram till helt olika uppfattningar om homosexualitet.*¹⁰⁴

Signifikativt för alla dessa frågor och uppgifter är att det är homosexualiteten, de homosexuella andra, som är problemet och som man som läsare ska ta ställning till: får de vara öppna, ska de få gifta sig, ska de få adoptera barn osv.? Man kan fråga sig vem *de* ska "få" allt detta för? Varför t.ex. inte skriva en dialog mellan två homosexuella som kommer fram till helt olika uppfattningar om kristen tro? Man måste verkligen fråga sig om denna omsvängning från nedtystande till incitament till tal om den problematiska homosexualiteten verkligen kan åstadkomma någon förändring i synen på homosexualitet som något avvikande.

Kan man då ändå inte se alla dessa frågor som riktas till läsaren som något positivt: eleven får ju lära sig ta ställning! Visst är det så, men frågan är vilken möjlighet skolelever har att hantera dessa frågor på ett konstruktivt sätt, utan att diskussionen mynnar ut i ett ställningstagande för eller emot homosexualitet. Inte minst med tanke på det underlag som läroböckerna erbjuder – och med tanke på de villkor som verkar gälla för diskussionen i skolan idag.¹⁰⁵

Samhällskunskap

Sexualitet behandlas i de analyserade läroböckerna i samhällskunskap, liksom i de i historia, inte som något systematiskt behandlat tema. Oftast rör det sig om mer eller mindre sporadiska hänvisningar till föreställningar om sexualitet eller till sådant som indirekt är kopplat till sex. Vid dessa tillfällen är perspektivet inte heller alltid samhällsvetenskapligt. I *sambälle.nu* framhålls istället, under rubriken "Olika slags feminister", att "[i]ngen kan förneka att det finns vissa grundläggande skillnader mellan könen – när det gäller sexualitet och fortplantning."¹⁰⁶ Istället för

¹⁰² Tidman och Hermansson (2004), s. 80.

¹⁰³ Falkevall m.fl. (2001), s. 70.

¹⁰⁴ Björlin (2003), s. 35.

¹⁰⁵ Flera artiklar i antologin *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisning* (Nilsson, red, 2005) berör villkoren för samtal om sex och samlevnad – och bi- och homosexuellas upplevelser av dessa samtal – i dagens skola.

¹⁰⁶ Höglund m.fl. (2003), s. 214.

att presentera ett samhällsvetenskapligt perspektiv på kön och sexualitet, avfärdas frågan med en enkel hänvisning till könets och sexualitetens biologiska funktion.

Det sammanhang i vilket sexualitet uttryckligen nämns, utgörs nästan uteslutande av för samhället och medborgarna problematiska, ofta direkt negativa företeelser. Inte sällan handlar det om sexuella övergrepp och pornografi. Företrädesvis är det barn som råkar illa ut: ”Skilsmässor, mobbning, misshandel och sexuella övergrepp är något som drabbar barn och ungdomar varje år”¹⁰⁷ – ofta i tredje världen, men också i Sverige. Barn utsätts för sexuella övergrepp, de utnyttjas sexuellt och de tvingas in i sexhandel. Barnkonventionen, som vägleder Rädda Barnens arbete, säger att barn har rätt till skydd mot sexuella övergrepp. Det är emellertid inte bara barn som utsätts för sexuella övergrepp.

*Varje år utsätts många kvinnor i Sverige för misshandel, våldtäkter, sexuella övergrepp och trakasserier.*¹⁰⁸

Under rubriken ”Sexuella övergrepp” betonas att ”[d]et är /.../ olagligt att t.ex. utnyttja en flicka som är så berusad att hon inte vet vad som händer.”¹⁰⁹

Möjligen beroende på frånvaron av samhällsvetenskapliga redskap för att beskriva och analysera frågor kring sexualitet – framställningen är i huvudsak rent deskriptiv – förekommer emellertid inga djupare analyser eller förklaringar till varför sexuella övergrepp förekommer – och varför det är just barn och kvinnor som utnyttjas sexuellt. Hur kan det vara så självklart att det är just en berusad *flicka* som utnyttjas? Och varför sägs inte något om vilka det är som utnyttjas? Fokus läggs i stort sett uteslutande på offren för övergreppen, inte på förövarna. Inte heller sägs mycket om vad det är för samhälle och sociala omständigheter som föder sådana förövare och offer. Det närmaste man kommer en samhällsvetenskaplig förklaring till sexuella övergrepp och att det så ofta är barn och kvinnor som är offren, finns i *Millennium. Samhällskunskap A* under rubriken ”Kvinnor, politik och jämställdhet”:

*Kvinnans ställning bredvid mannen har /.../ förändrats från en omyndig, undergiven, ”ägodel” till en i långa stycken jämlike med mannen – åtminstone om man ser till lagstiftningen.*¹¹⁰

I en annan av läroböckerna lovar rubriken ”Vad ligger bakom våldet?” också svar på frågan. Den fortsatta framställningen reser dock bara nya frågor kring sexuellt våld.¹¹¹ Läsaren erbjuds således en rad frågor att reflektera kring, men inga (samhällsvetenskapliga) redskap att använda för reflektionen. Sexualitet och sexuella läggningar framstår som blott och bart ett område att ”tycka” om, inte som ett kunskapsområde med sina egna begrepp och analysobjekt.

Ingenting sägs i läroböckerna om sexuell läggning i relation till sexuella övergrepp och sexuellt våld. Indirekt kan man anta att det i huvudsak handlar om hetero-sexuellt våld eftersom det antas att det oftast är flickor och kvinnor som blir utsatta

¹⁰⁷ Bjessmo m.fl. (2005), s. 96.

¹⁰⁸ Höglund m.fl. (2003), s. 114.

¹⁰⁹ Bjessmo m.fl. (2005), s. 99.

¹¹⁰ Palmqvist och Widberg (2004), s. 100.

¹¹¹ Höglund m.fl. (2003), s. 218.

och att det är ”kvinnans ställning bredvid mannen” som har förändrats sett över tid. Denna kvinna är heller inte vilken kvinna som helst, utan den gifta kvinnan. I fokus för resonemangen om jämställdhetssträvandena står många gånger inte bara den självständiga kvinnan, utan desto oftare den kvinnliga partnern i det heterosexuella paret. Det är företrädesvis hennes rättigheter och möjligheter som ska skyddas genom jämställdhetslagstiftningen. Flera av de lästa läroböckerna berör de ekonomiska och juridiska spelregler som den svenska staten ställer upp när det gäller barnbidrag och föräldraförsäkring. I dessa sammanhang tas för det mesta den heterosexuella familjen som en given utgångspunkt:

[rubrik] Familjens ekonomi

Livet förändras hela tiden och det gör också vår vardagsekonomi. Vi är barn, blir vuxna, vi utbildar oss och bildar familj. /.../ Anna och Kristoffer har varit gifta i fem år. Nu har de två barn – Ida som är 4 år och David som är 2 år. /.../

– Jag är sjuksköterska [säger Anna; vår anm.]. Nu när barnen är små har jag valt att arbeta deltid /.../ Kristoffer arbetar på en datafirma. Han arbetar deltid. Och dessutom jobbar han ofta över.¹¹²

Samtidigt som flera av läroböckerna ägnar några meningar åt att problematisera kärnfamiljens ställning idag, ger framställningen många gånger uttryck för samma kärnfamilj då t.ex. sociallagstiftning ska beskrivas och exemplifieras. Framställningen i citatet ovan lyckas ge uttryck för flera av de stereotyper som ofta på annat håll sägs behöva problematiseras: par (heterosexuellt) med två barn (en flicka och en pojke); mamma med traditionellt kvinnojobb (sjuksköterska) jobbar deltid, pappa med traditionellt mansjobb (jobbar på datafirma) jobbar heltid och dessutom ofta över. Sådana familjebilder är för övrigt mycket vanliga i de lästa läroböckerna, inte sällan i form av fotografier eller teckningar av familjer. Detta kan i förstone tyckas harmlöst, men ett ständigt upprepande av dessa bilder gör att framställningen lätt kan uppfattas som starkt normativ. Vid de tillfällen då andra typer av familjer ska gestaltas sker det ofta i samband med att homosexualitet uttryckligen berörs i bröd- eller bildtext. På så vis framstår den heterosexuella familjen alltjämt som den ”normala” familjen, ”familjen-om-inget-annat-nämns”.

Att heterosexualitet är normaltillståndet märks också då olika par, fiktiva eller verkliga, får ge liv åt diverse juridiska och sociala frågor. Ett exempel målas upp under rubriken ”Slaget – ett verkligt rättsfall”, där Johannes Svan och hans flickvän Kerstin Hjelm figurerar.¹¹³ Ett annat exempel handlar om ungdomssexualitet:

När man är ung prövar man sig fram och är kanske kär kortare och längre perioder. Det är ett sätt att lära känna sig själv och utvecklas. Men i ett möte är förväntningarna ibland olika och man ger sig inte tid att lyssna på den andra. Så var det när Emma och Johannes träffades...¹¹⁴

Normaltillståndet utgörs av ett heterosexuellt par, men det sägs inget om att det är just det det är. Karakteristiskt för normaltillståndet är vidare att personer nämns

¹¹² Wergel m.fl. (2001), s. 107.

¹¹³ Folkebrant och Olson (2004), s. 54f.

¹¹⁴ Wergel m.fl. (2001), s. 322f.

med namn i första person singularis (som Johannes och Kerstin respektive Emma och Johannes i exemplen ovan). Då samkönade parförhållanden gestaltas benämns de alltid som ”homosexuella” och det figurerar inga namn i sådana sammanhang. Den homosexuelle är inte en namngiven person i singularis utan en mer diffus ”någon annan”.

De hänvisningar till homosexualitet (bisexualitet berörs inte alls) som förekommer i samhällskunskapsböckerna är ofta korta och rör sig i huvudsak om olika typer av uppräknings:

Våldsambeter mot olika grupper nämns i samband med politisk extremism: ”Många drar sig inte för att använda våld mot människor som i deras ögon är mindervärdiga, t.ex. judar, romer, invandrare och homosexuella.”¹¹⁵

Generationskillnader när det gäller synsätt på olika samhällsfenomen nämns i en bok: ”Det kan exempelvis gälla inställningen till arbete, invandring och homosexualitet.”¹¹⁶

Dessutom nämns HomO (Ombudsmannen mot diskriminering p.g.a. sexuell läggning) som en av flera organisationer som arbetar mot olika typer av diskriminering.

I exemplen ovan nämns homosexualitet explicit. Då uttrycket ”sexuell läggning” används framstår det som underförstått att det avser homosexualitet:

Alla människors lika värde: ”Det ska inte vara tillåtet att på ett ogynnsamt sätt särbehandla (diskriminera) eller kränka en människa beroende på kön, ras, ett funktionshinder (handikapp), härkomst, religion eller sexuell läggning.”¹¹⁷

Amnesty international arbetar bl.a. för att: ”/.../ alla samvetsfångar ska frigges. Samvetsfånge är den som fängslats på grund av t.ex. sin politiska eller religiösa uppfattning eller på grund av kön, hudfärg eller sexuell läggning.”¹¹⁸

I samtliga dessa exempel placeras homosexualitet eller sexuell läggning sist i raden av uppräknade kategorier. Det kan naturligtvis diskuteras vad detta är ett uttryck för, men eftersom det sker undantagslöst får man lätt känslan att homosexualitet/sexuell läggning är en mindre betydelsefull kategori – ett senare tillägg – än en del andra sociala kategorier som dels dyker upp oftare (även då homosexualitet/sexuell läggning inte nämns), dels tidigare i raden av kategorier.

Det finns ytterligare saker värda eftertanke i detta sammanhang. I flera fall då utsagor kring homosexualitet/sexuell läggning dyker upp i de lästa läroböckerna, handlar den centrala frågeställningen om något som sexuell läggning ställs i förhållande till, t.ex. diskriminering eller yttrandefrihet. På så vis blir det svårt att, utifrån litteraturen, bilda sig en uppfattning om samhällets syn på homosexualitet, mer än att homosexuella behöver ”skyddas” av särskilda lagar och förordningar samt av myndigheter och andra organisationer. *Varför* bi- och homosexuella behöver ”skyddas” på detta sätt framgår inte.

¹¹⁵ Höglund m.fl. (2003), s. 35.

¹¹⁶ Bjessmo m.fl. (2005), s. 308.

¹¹⁷ Folkebrant och Olson (2004), s. 26.

¹¹⁸ Folkebrant och Olson (2004), s. 144.

En del av de lästa läroböckerna behandlar registrerat partnerskap och adoption för homosexuella par. En bildtext under en bild med två män (utan namn) som ingår registrerat partnerskap – för övrigt illustreras homosexuellas partnerskap i huvudsak med just två män – upplyser läsaren om att det från 1995 är tillåtet för homosexuella att ingå registrerat partnerskap i Sverige.

Från den 1 februari 2003 får registrerade partner och homosexuella sambor även adoptera.¹¹⁹

I huvudsak är framställningen kring de juridiska omständigheterna kring partnerskap och adoption deskriptiv, men ett exempel från *SOL 3000: Sambälle i dag 7-9* bär också spår av problematisering. Under rubriken ”Är vi lika, eller ...?” är en insändare från morgontidningen *Sydsvenska Dagbladet* infogad. Signaturen *Tårarnas fjärl* ifrågasätter dels benägenheten att strikt kategorisera i heterosexuell respektive homosexuell person, dels att den sexuella läggningen så ofta sätts i fokus istället för kärleken mellan två människor. Insändaren fungerar som inkörsport för en beskrivning av olika politiska partiers syn på homosexuellas möjlighet att få adoptera (läroboken gavs ut före 2003, då den möjligheten blev verklighet). Läroboksförfattarna går därefter igenom de olika riksdagspartiernas syn på saken. Avsnittet avslutas med tre frågor där eleverna uppmanas att bilda sig en egen ståndpunkt både i relation till den inledande insändaren och till homosexuellas möjlighet att adoptera samt dessutom ställa sig själv frågan:

Har du själv tänkt igenom hur du ser på homosexualitet?¹²⁰

Det kan tyckas positivt att en sådan fråga reses, men den underförstådda utgångspunkten är att läsaren utgörs av en heterosexuell elev som ska bilda sig en uppfattning om ”de andra”. Därtill är det *homosexualiteten* som ska problematiseras, medan det underförstådda normaltillståndet, heterosexualiteten och de villkor som den dominerande gruppen av heterosexuella ställer upp för homosexuella, lämnas oproblematiserade.

Queera läsningar

I den tidigare framställningen har ansatsen varit att peka på de heteronormativa dragen i de granskade läroböckerna. Med all tydlighet framgår det att då frågor om sex, eller på något sätt relaterade till sex, behandlas, förutsätts heterosexualitet *om inget annat anges*. Kärlek, intimitet och sexualitet innebär kärlek, intimitet och sexualitet mellan man och kvinna, annars är benämningen uttryckligen *homosexualitet* eller *homosexuell kärlek*. Men är den heteronormativa framtoningen allenarådande? Nej, det kan man inte säga, även om den är mycket dominerande. Ibland framskymtar resonemang som inte kan kallas heteronormativa, eller som åtminstone på ett tydligare sätt lämnar öppet för andra tolkningar. Avsikten med det här avsnittet är dels att peka på några sådana tillfällen då framställningen tydligt skiljer ut sig från andra framställningar av sexualitet, dels påvisa några passager då de heteronormativa tolkningarna kan utmanas. Om nytolkningarna ska kallas

¹¹⁹ Palmqvist och Widberg (2004), s. 43.

¹²⁰ Wergel m.fl. (2001), s. 369.

queera eller ej kan vi låta vara osagt. Det beror antagligen på vilka kunskaper och erfarenheter läsaren själv har. De exempel som följer på de kommande sidorna får ses som just exempel. Vi lämnar här den tydliga uppdelningen i olika ämnen. Ansatsen är inte att redogöra för graden eller kvalitén på den queera framställningen, utan att peka på några tillfällen som lämpar sig bra för en problematisering av heteronormativitet och heteronormativa tolkningar.

I ett tidigare avsnitt påtalade vi de heteronormativa dragen i några av de skapelseberättelser som gestaltas i litteraturen – skapelseberättelser som också tycks präglade av den kultur vari de uppstod. Man kanske kan tala om ontologier, eller världsåskådningar vari heterosexualiteten på så vis framstår som normal, naturlig och funktionell. I läroboken *Religion – människor och tro* gestaltas en annan typ av skapelseberättelse, som medger att andra typer av sexualiteter också framstår som normala. Under rubriken ”Kärleken gör människan hel” beskriver författarna hur den grekiske filosofen Platon i sin bok *Gästbudet* lät komediförfattaren Aristofanes lägga ut texten kring vad kärlek är och var den kommer ifrån:

För mycket länge sedan var människorna inte sådana som de är nu. De var alldeles runda till formen, så att rygg och sidor bildade en cirkel. Varje människa hade två likadana ansikten på var sin sida av huvudet, två par ögon och två par öron. Armarna var också fyra och benen lika många. /.../

På den tiden fanns det inte två kön, som nu, utan tre. Somliga människor hade två manliga könsorgan, andra två kvinnliga. Men det fanns också människor som hade ett av vardera sorten och som var både man och kvinna samtidigt. /.../

Den tidens människor var starka och mycket högmodiga. De ville inte lyda gudarna och försökte rent av klättra upp till dem och överfalla dem.

Gudarna visste inte vad de skulle ta sig till med de uppstudsiga människorna. Döda dem ville de inte. /.../

Så klöv Zeus människorna mitt itu, precis som man delar ett äpple. Sedan fick solguden Apollon lappa ihop dem, dra ihop huden på det som skulle bli framsidan och vrida ansiktena rätt.

De stackars halvorna rusade längtansfullt mot varandra, slog armarna om varandra och klamrade sig fast. Många dog av hunger, eftersom de inte kunde äta så länge de klängde sig fast vid varandra.

Zeus tyckte synd om människorna och bad Apollon att flytta människornas könsorgan till framsidan. På så sätt skulle de ha glädje av sina omfamningar och känna sig tillfredsställda åtminstone för en tid, så att de kunde äta, sova och arbeta.

Var och en av oss är alltså en halv människa, ständigt sökande sin andra hälft. Kärleken är medfödd hos människorna. Den vill göra människan hel genom att förvandla två till ett.

Den som en gång var hälften av en tvåkönad varelse söker sig en älskling av det andra könet. Men den som en gång var hälften av en hel man älskar andra män, och den som

var hälften av en kvinna, älskar andra kvinnor. Så kommer det sig att människorna riktar sin kärlek åt olika håll.¹²¹

Även om framställningen inte rör sig utanför olika kombinationer av man och kvinna, så kan författarna visa att det funnits kulturer vari homosexuell åtrå kunnat inkluderas inom ramen för det ”normala”. Detta medför att homosexuell inte bara är något som ”vi” måste tolerera att ”de” är. Framställningar, som uttryckligen formulerar alternativa synsätt på sexualitet än de som hämtar näring ur den goda viljans ideologi – och som har en annan kunskapsteoretisk förklaring till sexualiteten, är mycket ovanligt i de lästa läroböckerna.

I ett annat exempel, där någon hänvisning till homosexualitet inte alls görs, blir den queera tolkningen antagligen möjlig mot bakgrund av språkets historiska betydelseförskjutningar. I den följande sångtexten av Karl Gerhard, som dyker upp i *Nya SO Direkt Samhälle*, tecknas bilden av 1920-talets jazzgosse:

*Med rytmiskt vaggande höfter vi gossar gör vår entré
Vår byx har press vår vrist nobless och vår hållning är något blasé
Vår blick ger trötta små löften åt Sturegatans publik /.../
Han är smal och smärt om vidjan – och han ler i njugg.
Han har skärp om lilla midjan – i pannan lugg.
Han och andra söta gossar, som har tusch på sina ögonlock.
På sitt lilla bakverk frossar, sen på Royal vid five o'clock.
Han på böga klackar trippar, som jazzexpert.
Och i små synkoper vippas hans lilla stjärt.¹²²*

Hur denna sångtext uppfattades på 1920-talet är förstås svårt att säga något om, men begrepp som ”vaggande höfter” och ”en vippande stjärt” framstår åtminstone i det samtida sammanhanget som ganska queert när framställningen handlar om män. Det är knappast begrepp som går att koppla till manlig heterosexuell attraktionskraft i den samtida mainstreamkulturen. Samtidigt måste man komma ihåg att dylika ”omdömen” lätt slår över till att bli stereotyper för manlig homosexualitet, varför det mest queera i detta sammanhang kanske snarare är att läroboksförfattarna inte kommenterar framställningen.

Ibland dyker möjligheten till queera läsningar upp i samband med mer öppna framställningar – eller bilder. Ett exempel på en sådan bild, är framsidan på läroboken *Människan genom tiderna*.¹²³ Bilden visar Bartolomé Esteban Murillos bild ”Två kvinnor i ett fönster” från ca 1670, och föreställer två unga kvinnor i ett fönster som står på vid gavel. Den ena kvinnan gömmer sig delvis bakom en fönsterlucka. Hon kikar, fnittrandes, fram med ansiktet delvis dolt av en huvudduk. Den andra, som på ett mer frimodigt – och leende – sätt ser betraktaren rätt in i ögonen, lutar sig med armbågarna mot fönsterbrädet. Bilden kan naturligtvis tolkas på många olika sätt. De unga kvinnorna kan ha många olika sorters relationer till varandra – och till betraktaren. Man kan föreställa sig att de tittar på en rad olika saker. En, inte alls långsökt, tolkning är att de flörtar med betraktaren. Men vem är

¹²¹ Falkevall m.fl. (2001), s. 68f.

¹²² Bjessmo m.fl. (2005), s. 318.

¹²³ Skrutkowska m.fl. (1997).

betraktaren? Är det en man? Eller är det kanske en kvinna? Frågan är förstås öppen. Och vilken är relationen mellan kvinnorna? Är de kanske syskon, pigor i samma hem, eller är de kanske bekanta, hur ”bekanta” i så fall?

I samma lärobok beskrivs kung Fredrik II av Preussens uppfostran på följande vis:

Fredrik II var en av Europas mest plikttrogna, arbetsamma och framgångsrika monarker. Men han var kylig, för att inte säga föraktfull, och saknade förmåga till mänsklig kontakt. Förklaringen ligger kanske i hans uppfostran. Fadern, Fredrik Vilhelm I, som ville göra sonen till en god preussisk soldat, fann honom feminin, slapp och feg. Genom en omänsklig stränghet försökte han tygla sonen. Fredrik stod inte ut utan beslöt sig för att fly och fick hjälp av två vänner. Flykten misslyckades, och fadern tvingade Fredrik att se på när hans vän avrättades.¹²⁴

Vi vet naturligtvis inget närmare om vilken relation Fredrik hade till sin ”vän”. Kanske var det en älskare. Samtidigt kan denna tolkning, liksom den om jazzgossen ovan, vara förrädisk med tanke på några av de karaktärsdrag som används om Fredrik: ”feminin, slapp och feg” är uttryck som ofta använts om onanister och andra ”sexuellt avvikande”. Balansen mellan vad som är queert och vad som är stereotyp kan vara hårfin.

Annars verkar historien vara ganska rik på queera personer, även om detta sällan uppmärksammas uttryckligen. Det kan gälla drottningar som Kristina (Sverige) och Elisabeth (England). Kristina ”bröt /.../ mot alla konventioner när hon vägrade gifta sig.”¹²⁵ Just att de inte gifte sig verkar vara en viktig upplysning i sammanhanget. Att äktenskapet måhända skulle ha uteblivit p.g.a. det bristande intresset för män är en tolkning man får komma fram till på egen hand.¹²⁶

En historisk person som framstår som särdeles queer, vilket är intressant med tanke på den starka homofobi som ibland präglat och fortfarande präglar en del kristna samfund, är Jesus. Jesus gifte sig, liksom drottningarna Kristina och Elisabeth, inte heller.

Jesus relation till kvinnor har många funderat över. I operan Jesus Christ Superstar, som drog publik under 1970-talet, beskrivs förhållandet mellan Jesus och Maria Magdalena som mycket nära. Hon sjunger: 'I don't know how to love him...'¹²⁷

Även här verkar alltså relationen till ”det motsatta könet” vara väsentligt att beröra. Ingen ställer sig frågan vilken relation Jesus kan tänkas ha haft till män. Det enda tillfälle då Jesus sätts i samband med homosexualitet är då fotoutställningen *Ecce Homo*, som tidigare berörts, beskrivs.

I relation till religionsfrågor och trossamfund finns det kanske också skäl att fundera över följande fråga: Vid flera tillfällen förklaras homosexualitet med att män (men inte kvinnor), t.ex. soldater i fält och män i det antika Grekland, utvecklade homosexualitet i en enkönad värld. Det finns dock en påtagligt enkönad

¹²⁴ Skrutkowska m.fl. (1997), s. 167.

¹²⁵ Skrutkowska m.fl. (1997), s. 149. Se också Almgren m.fl. (2005b), s. 116f.

¹²⁶ Jfr. Borgström (1997).

¹²⁷ Tidman och Hermansson (2004), s. 31 (bildtext).

värld där frågor om homosexualitet aldrig dyker upp: klostrens värld – trots dess utpräglat enkönade drag. Vid några tillfällen beskrivs klostren som mycket populära, i synnerhet bland kvinnor. Den förklaring som lyfts fram är att klostren erbjöd en fristad för kvinnorna, där de ”slapp” gifta sig (och förlora sin självständighet). Naturligtvis går det att tänka sig att klostren också kunde var en fristad i synnerhet för kvinnor – eftersom man inte kunde föreställa sig sex (dvs. penetration) mellan kvinnor och därför var det inte belagt med straff och kvinnor blev inte misstänkliggjorda för att ha sex med varandra – som inte önskade leva ett liv som gift eftersom de inte var erotiskt attraherade av män.

En mer genomgripande analys av det digra materialet hade sannolikt kunnat utveckla detta avsnitt om queera läsningar. Förutom att peka på den starka heteronormativitet som präglar dagens föreställningar såväl om människan och hennes beteenden och livsvärld som samhället och de offentliga institutionerna, så syftar queerteori till att sätta ord på de tillfällen då den heterosexuella normen krackelerar. Poängen med de queera tolkningarna är inte att allt nödvändigtvis måste vara queert, eller att man ständigt måste tala om det homosexuella istället för det heterosexuella. Nej, poängen är istället att peka på vilka tolkningar som är ”lätta” och ”svåra” att göra och under vilka omständigheter man kan göra specifika tolkningar.

Sammanfattande diskussion

Det har så blivit dags att summera intrycken från analysen av läroböckerna och att försöka dra samman några av de trådar som vävts under analysens gång. Tydligt är att sexuell läggning som problemområde, liksom kön, kan ses som ett komplement, ett tillägg till en tidigare redan färdigformulerad berättelse som historiens och den sociala, religiösa och biologiska verkligheten. Eller kanske snarare som ett appendix till ett appendix, eftersom frågorna om sexuell läggning ofta hängt på frågorna om kön som i sin tur hängt på något annat.

En kanske trivial, men inte desto mindre viktig iakttagelse är att sex/sexualitet betyder *heterosexualitet* om inget annat uttryckligen nämns. Heterosexualitet är det normala tillstånd som inte ens behöver nämnas. Heterosexualitet är det allmänna och oproblematiska medan homosexualitet (och bisexualitet vid de få tillfällen då detta uttryck förekommer) är det specifika och problematiska. Lite tillspetsat kan man säga att bi- och homosexualitet kanske inte längre gestaltas som något groteskt och abnormt, men det är tveksamt om det kan sägas framställas som mindre avvikande idag jämfört med förr. Såsom avvikande har homosexualiteten idag åtminstone fått en plats i synlighetens ljus – på gott och ont.

”Den heterosexuelle”, dvs. den som kan vara vem som helst men samtidigt någon specifik namngiven första person singularis, har förvisso en rad saker att fundera över, särskilt under tonårstiden. Det kan gälla alltifrån existentiella frågor till om könsorganen ska fungera tillfredsställande vid sexdebuten. ”Den homosexuelle”, dvs. den som har en specifik ”sexuell läggning” (och som genomsyras i hela sin person av denna läggning), men som samtidigt förblir en anonym ”den andre”, har i synnerhet att fundera över sin homosexuella läggning: ”Är jag normal?”

Genomgående är ”läggning” något man har – hetero-, bi- eller homosexuell är något man *är* rätt och slätt. Inte någon av de lästa läroböckerna utvecklar en ansats där formandet av olika sexualiteter och sexuella preferenser samt synen på dessa ställs i ett historiskt, kulturellt och socialt ljus. Däremot konstateras det att olika syn på homosexualitet har präglat olika kulturer. Mer allmänt sett kan vi konstatera att det inte finns någon ansats att utveckla några kunskapsteoretiska redskap med vilka sexualitet kan förstås på sina egna premisser – den biologiska kunskapsteorin möjligen undantagen, fast den gäller endast för den på reproduktion inriktade heterosexualiteten. Resultatet blir vad som enligt Maria Hedlin kan betraktas som en snuttifierad kunskap om sexualitet och sexuella läggningar.¹²⁸ Läroböckerna utvecklar inga alternativ till den biologiska kunskapsteorin som till syvende och sist blir den grund som eleverna har att utgå från när frågor om sexualitet ska diskuteras. Enligt Debbie Epstein bör grunden för dagens diskussion om kön och sexualitet i skolan utgå från historiska, kulturella och sociologiska perspektiv snarare än från biologiska. Det handlar då inte bara om att lära sig att homosexuella finns och numera får gifta sig och adoptera barn, utan om att tillägna sig redskap för att sätta in samtal om sex och samlevnad i ett socialt och samhälleligt sammanhang.¹²⁹

I relation till dessa kunskapsteoretiska frågor ska också inflikas att de lärarhandledningar som marknadsförs tillsammans med de analyserade läroböckerna uppmanar till en sorts ”outsourcing” av de lektioner som berör sexuella läggningar. Området ses i huvudsak som en fråga om levda erfarenheter (som heterosexuell lärare har man svårt för att tala om och svara på frågor om bi- och homosexualitet verkar antagandet vara) och inte som ett kunskapsområde med egna begrepp och en egen teoribildning. Bristen på ett sådant kunskapsområde mynnar också, verkar det som, ut i att det ”räcker” med att ta ställning till (för eller emot) om homosexuella ska få ingå partnerskap eller adoptera barn – vilket lätt mynnar ut i ett ställningstagande för eller emot homosexualitet. Detta intryck förstärks av alla de frågor som, särskilt i religionskunskapsböckerna, reser kring homosexuellas villkor. Det verkar alltså finnas ett visst utrymme för att fördöma homosexualitet på ett sätt som inte på motsvarande sätt gäller heterosexualitet (även om det potentiellt sett skulle kunna vara så med tanke på hur mycket som skrivs om heterosexuella övergrepp och heterosexuellt våld). Genomgående framstår de homosexuella som problemet, inte det heteronormativa samhället – eller religionerna.

Frågan om heteronormativitet är intressant. Det står naturligtvis ingenstans att heterosexualitet skulle vara mer eftersträvanvärt än homosexualitet, men att döma av utrymmet för att problematisera homosexualitet kan man naturligtvis tolka det så. Det normativa problematiseras inte. Det bör också påpekas att heteronormativiteten inte framkommer genom de enstaka exemplen utan genom det sammantagna intrycket: obenägenheten att vilja se heterosexualiteten som en privilegierad läggning. Bi- och homosexuella personer gestaltas endast då det uttryckligen handlar om just bi- och homosexualitet, medan heterosexuella personer, par och familjer dyker upp i alla möjliga sammanhang, inte sällan i små

---

¹²⁸ Jfr. Hedlin (2006).

¹²⁹ Epstein (2006).

berättelser som syftar till att konkretisera mera abstrakta resonemang som det historiska skeendet, sociallagstiftningen i Sverige eller etiska dilemman i samband med kärleksförhållanden. Heteronormativiteten går också igen på så vis att ett starkt fokus lagts just på frågorna om partnerskap och adoption, där det heterosexuella paret och den heterosexuella familjen tydligt fått stå modell.

En av de uppgifter som enligt regeringsuppdraget förelades oss, var att undersöka hur framställningen i läroböckerna förhöll sig till läroplanens värdegrund. I inledningen varnade vi för svårigheten i denna uppgift på så vis att värdegrunden knappast kan ses som entydig. Om man med kränkning enkelt uttryckt menar att människor med en viss sexuell läggning uttryckligen skulle bli kränkta i läroböckernas framställning, t.ex. att en viss läggning skulle framställas som abnorm eller icke eftersträvansvärd, så är svaret nej. Det finns i de lästa böckerna inte ”kvar” några rester av äldre kunskapsstoff eller teorier som framställer saken på detta sätt. Däremot kan å ena sidan osynliggörandet och å andra sidan det ofta förekommande problematiserandet av andra läggningar än den heterosexuella upplevas som kränkande.¹³⁰

Trots detta finns det skäl att höja ett varningens finger. Och detta varningens finger inbegriper själva värdegrunden. Det starka fokus på tolerans och respekt – för ”det andra” – kan sägas vara ett skäl till att ”den homosexuelle” alltjämt, som vi anmärkte ovan, är en anonym person helt genomsyrad av sin sexuella läggning. Det ter sig fortfarande som om vi har en lång väg att vandra innan bi- eller homosexuella personer dyker upp på teckningar och fotografier eller i små ”levande” berättelser utan att gestaltas just som homosexuella personer. Det ter sig också rätt fjärran att bi- och homosexualitet skulle kunna framställas som eftersträvansvärda sexuella läggningar, kanske till och med mer eftersträvansvärda än heterosexualitet. Antropologen Don Kulick har beskrivit en sådan utveckling på följande underfundiga sätt:

Man kan fråga sig vad som skulle hända om två lesbiska kvinnor eller två bögar gick ut i massmedia med sitt lilla barn och öppet deklarerade: ”Ja, vi hoppas verkligen att Jessica växer upp och blir flata.” Eller ännu mer skandalöst: ”Klart att vi utgår från att lille Stefan är bög. Vi tycker det är jättesött när han pussar på de andra pojkarna på lekis”. Det skulle bli ett ramaskeri. Men vem reagerar om två heterosexuella föräldrar säger, ”Ja, vi ser verkligen fram emot att lilla Mia växer upp och gifter sig. Tänk om det skulle bli med Johan på dagis – häromdagen dansade de tillsammans på ett födelsedagskalas och det var ju för sött!”¹³¹

Det skandalösa i utsagorna ligger i det faktum att heteronormativiteten utmanas. Men vad är det utmanande i det? Jo, heterosexualiteten kan upprätthålla sin status som allmängiltig, självklar och ”normal” bara så länge homosexualiteten är förskjutet till det specifika och ”onormala”. Det skandalösa ligger i att vi tvingas ta i övervägande att det inte är på förhand givet att våra barn, våra elever, växer upp

¹³⁰ Huusu (2005) diskuterar olika uttryck för (köns)diskriminering inom akademien – synlig, osynlig och subtil diskriminering. I vårt arbete har vi funnit flera exempel på osynlig diskriminering, men också på subtil diskriminering i form av välvillig exploatering.

¹³¹ Kulick (2003), s. 30.

som heterosexuella och att vi därigenom, som lärare, forskare, skolledare och administratörer, måste ta i övervägande alla de arrangemang (sättet att organisera undervisningen, sättet att organisera klassrummet, traditioner under skolåret, gruppindelningar osv.) i skolvärlden som bygger på detta förgivettagande.

Fram till 1944 var homosexuella beteenden förbjudna i svensk lagstiftning. Avkriminaliseringen innebar dock inte på ett oproblematiskt sätt att homosexualitet blev en, jämte heterosexualiteten, eftersträvansvärd sexuell läggning i det svenska samhället. Tvärtom har historikern Jens Rydström visat hur avkriminaliseringen följdes av en stark patologisering, dvs. att homosexualitet konstruerades som ett sjukdomstillstånd.¹³² Erik Centerwall belyser i boken *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisning* hur (manlig) homosexualitet gestaltades i en sexualupplysningshandledning från 1950-talet:

Människor med "avvikande sexuell drift" förknippas med fara och vissa "sexuellt abnormalt individer" utgör en fara för unga. Homosexualiteten i sig sågs som en fara för unga pojkar. Den homosexuella mannen försöker lura, betala sig till och manipulera unga pojkar till att "beröra deras könsdelar", vilket kan bli till ett "plågsamt minne för pojkarna".¹³³

Efterkrigstiden har i hög utsträckning haft att göra med att göra upp med liknande föreställningar kring homosexualitet. Framför allt har det, som i exemplet ovan, handlat om manlig homosexualitet och dess påstådda fara. Kvinnlig homosexualitet verkar ha varit mindre problematisk, men inte desto mindre osynlig i samtalen om sexualitetens villkor.

Dagens gestaltning av sexuella läggningar präglas av välviljans ideologi, där bi- och homosexualitet synliggörs, men alltjämt utgör "det andra", "det onormala", i förhållande till den allmängiltiga heterosexualiteten. Nästa steg i utvecklingen vore att göra upp med denna välvilliga inställning för att istället göra andra läggningar än heterosexualitet till något eftersträvansvärt och att problematisera heterosexualitetens (och inom denna samlagets, monogamins och familjens) normativa ställning.

---

¹³² Rydström (2003).

¹³³ Centerwall (2005), s. 37.

Referenser

- Ambjörnsson, F. 2004. *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Diss. Stockholm: Ordfront.
- Bergenheim, Å. & Lennerhed, L. 1997. *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*. Stockholm: Carlsson.
- Borgström, E. 1997. Drottning Kristina och hermafroditens tankefigur. I E. Löfquist (red), *Varför grävde man upp drottning Kristina*. Institutionen för kvinnovetenskap, Göteborgs universitet, ss. 41-78.
- Butler, J. 1990. *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. London & New York: Routledge.
- Butler, J. 1993. *Bodies That Matter. On the discursive limits of 'sex'*. London & New York: Routledge.
- Bäckman, M. 2003. *Kön och känsla. Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Diss. Stockholms universitet.
- Centerwall, E. 2005. Obligatorisk sexualundervisning. Perspektiv på tre handledningar. I A. Nilsson (red), *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, ss. 35-45.
- Epstein, D. 2006. Producing heterosexuality, constructing 'normality'. Schools as spaces for the construction of normative gender and sexuality. Keynoteanförelse vid konferensen *Hetero Factory. Challenging Normativity in School and Working Life*, Norrköping 14 juni.
- Forsberg, M. 2006. *Ungdomar och sexualitet. En forskningsöversikt år 2005*. Stockholm: Statens Folkhälsoinstitut.
- Foucault, M. 2002. *Sexualitetens historia. Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos (franska originalet 1976).
- Frånberg, G-M. 2006. Lärarstudentens uppfattning och värdegrunden i lärarutbildningen. I *Tidskrift för lärarutbildning och forskning* nr 1:2006.
- Halperin, D. 1995. *Saint Foucault. Towards a gay hagiography*. New York: Oxford University Press.
- Hedlin, M. 2006. *Jämställdhet, en del av skolans värdegrund*. Stockholm: Liber.
- Huusu, L. 2005. *Dold könsdiskriminering på akademiska arenor – osynligt, synligt, subtielt*. Stockholm: Höskoleverket
- Katz, J. N. 1995. *The Invention of Heterosexuality*. New York: Dutton.
- Kosofsky Sedgwick, E. 1991. *Epistemology of the closet*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Kulick, D. 2003. Queerteori, performativitet och heteronormativitet – några grundläggande begrepp. I A-C. Olsson & C. Olsson (red), *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas, ss. 21-35.

- Kulick, D. 2005. Inledning. I D. Kulick (red), *Queersverige*. Stockholm: Natur & Kultur, ss. 8-22.
- Larsson, H. & Ohrlander, K. 2005. *Att spåra och skapa genus i gymnasieskolans program- och kursplanetexter*. Internrapport för Skolverket.
- Laskar, P. 2005. *Ett bidrag till heterosexuallitetens historia. Kön, sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800-1920*. Stockholm: Modernista.
- Lennerhed, L. 1994. *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Stockholm: Norstedts.
- Linde, G. 2000. *Det ska ni veta! En introduktion till läroplansteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, A. 2005. Inledning. I A. Nilsson (red), *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, ss. 7-8.
- Nilsson, A (red.) 2005. *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
- Olsson, H. & Centerwall, E. 2005. "Heterofestival i skolan!". I A. Nilsson (red), *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, ss. 151-163.
- Orlenius, K. 2001. *Värdegrunden – finns den?* Hässelby: Runa.
- Rosenberg, T. 2002. *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.
- Rydström, J. 2003. Från fula gubbar till goda föräldrar – synen på sexualitet och genus i lagstiftning och debatt 1944-2004. I A-C. Olsson & C. Olsson (red), *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas, ss. 37-65.
- Röthing, Å. 2004. Kjön och seksualitet i grundskolans läroplaner. Historisk tillbakablick och aktuell utmaningar. I *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* 5/2004.
- Skolverket. 2000. *Grundskolan. Kursplaner och betygskriterier*.
- Skolverket. 2006a. *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo 94*. Texten i Lpo 94 baseras på SKOLFS 1994:1. Ändring införd t.o.m. SKOLFS 2003:17.
- Skolverket. 2006b. *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94*. Texten i Lpf 94 baseras på SKOLFS 1994:2. Ändring införd t.o.m. SKOLFS 2003:18.

Bilaga 1: Utvalda läroböcker

Uppgifter om genomförandet av läroboksgranskningsuppdraget, bl.a. avgränsningar av uppdraget och urval av läroböcker finns att läsa om i Skolverkets rapport ”I enlighet med skolans värdegrund?”.

Nedan presenteras samtliga de utvalda läroböckerna, fördelat på ämne och skolform.

Det första årtalet som anges för respektive lärobok är det år som den senaste upplagan av läroboken trycktes. Läroboken kan dock ha tryckts vid ett eller flera tillfällen efter detta angivna årtal, vilket också anges nedan. De granskade läroböckerna är de senast tryckta versionerna av de 24 utvalda läroböckerna som fanns på läroboksmarkanden i september 2005.

Biologi/naturkunskap för grundskolans årskurs (6) 7-9

Andréasson, Berth; Bondesson, Lars; Gedda, Sture; Johansson, Birgitta; Zachrisson, Ingemar. 2001. *PULS: Biologi för grundskolans senare del*. Stockholm: Natur och kultur. Andra upplagan. Tryckt sex gånger, senast 2005.

Lärrarhandledning: Andréasson, Berth; Bondesson, Lars; Gedda, Sture; Johansson, Birgitta; Zachrisson, Ingemar. 2002. *PULS: Biologi för grundskolans senare del. Lärbok*. Stockholm: Natur och Kultur. Första upplagan.

Fabricius, Susanne; Holm, Fredrik; Mårtensson, Ralph; Nilsson, Annika; Nystrand, Anders. 2001. *Spektrum: Biologi*. Stockholm: Liber (urspr. Almqvist & Wiksell). Andra upplagan. Tryckt fem gånger, senast 2005.

Lärrarhandledning: Fabricius, Susanne. 2001. *Spektrum: Biologi. Lärrarhandledning*. Stockholm: Liber (urspr. Almqvist & Wiksell). Andra upplagan.

Kukka, Jarmo; Sundberg, Carl Johan. 2005. *Biologi direkt*. Stockholm: Bonnier utbildning. Första upplagan. Tryckt en gång.

Lärrarhandledning: Nej.

Biologi/naturkunskap för A-kurser gymnasieskolan

Henriksson, Anders. 2000. *Naturkunskap A*. Malmö: Gleerups. Andra upplagan. Tryckt sju gånger, senast 2003.

Lärrarhandledningsbok: Nej.

Karlsson, Janne; Thomas Krigsman; Bengt-Olov Molander; Per-Olof Wickman. 2005. *Biologi A med Naturkunskap A*. Stockholm: Liber. Tredje upplagan. Tryckt en gång.

Lärrarhandledning: CD-skiva: Björndahl, Gunnar. 2004. *Biologi A med naturkunskap A. Lärrarhandledning*. Liber. Första upplagan.

Viklund, Gunilla; Backlund, Per; Lundegård, Iann. 2000. *Naturkunskap A*. Stockholm: Bonnier Utbildning (urspr. Almqvist & Wiksell). Andra upplagan. Tryckt fem gånger, senast 2004.

Lärrarhandledning: Viklund, Gunilla; Backlund, Per; Lundegård, Iann. 2000.

Naturkunskap A. Lärarpärm. Stockholm: Bonnier Utbildning. Andra upplagan.

Historia för grundskolans årskurs (6) 7-9

Almgren, Bengt; Tallerud, Berndt; Thorbjörnsson, Hans; Tillman, Hans. 2005a. *SO Direkt: Historia.* Stockholm: Bonnier utbildning (urspr. Elander Berling). Andra upplagan. Tryckt en gång. Tidigare utgiven med titeln Historieboken (1999).

Lärohandledning: Almgren, Bengt; Thorbjörnsson, Hans; Tillman, Hans. 2003. *SO Direkt: Historia. Lärohandledning, del 1.* Göteborg: Bonnier Utbildning. Andra upplagan.

Almgren, Bengt; Thorbjörnsson, Hans; Tillman, Hans. 2004. *SO Direkt: Historia. Lärohandledning, del 2.* Göteborg: Bonnier Utbildning. Andra upplagan.

Almgren, Bengt; Thorbjörnsson, Hans; Tillman, Hans. 2005. *SO Direkt: Historia. Lärohandledning, del 3.* Göteborg: Bonnier Utbildning. Andra upplagan.

Körner, Göran & Lagheim, Lars. 2002. *PULS: Historia.* Stockholm: Natur och kultur. Första upplagan. Tryckt tre gånger, senast 2005.

Lärohandledning: Nej.

Nilsson, Erik; Olofsson, Hans; Uppström, Rolf. 2001. *Punkt SO: Historia.* Malmö: Gleerups. Första upplagan. Tryckt tre gånger, senast 2004.

Lärohandledning: Nilsson, Erik; Olofsson, Hans; Uppström, Rolf. 2005. *Punkt SO: Historia. Lärohandledning, del 1.* Malmö: Gleerups. Första upplagan.

Nilsson, Erik; Olofsson, Hans; Uppström, Rolf. 2005. *Punkt SO: Historia. Lärohandledning, del 2.* Malmö: Gleerups. Första upplagan.

Nilsson, Erik; Olofsson, Hans; Uppström, Rolf. 2005. *Punkt SO: Historia. Lärohandledning, del 3.* Malmö: Gleerups. Första upplagan.

Historia för A-kurser gymnasieskolan

Almgren, Hans; Bergström, Börje; Löwgren, Arne. 2005b. *Alla tiders historia A.* Malmö: Gleerups. Andra upplagan. Tryckt två gånger, senast 2005.

Lärohandledning: Nej.

Sandberg, Robert; Karlsson, Per-Arne; Molin, Karl; Ohlander, Ann-Sofie. 2000. *Epos A.* Stockholm: Liber (urspr. Almqvist & Wiksell). Första upplagan. Tryckt tre gånger, senast 2002.

Lärohandledning: Bolander, Per; Steen, Lennart; Näsander, Niklas. 2002. *Epos. Historia för gymnasieskolans kurs A och B. Lärohandledning.* Stockholm: Liber (urspr. Almqvist & Wiksell).

Skrutkowska, Karin; Stattin, Jan; Westin, Jan T; Norman, Torbjörn. 1997. *Människan genom tiderna.* Stockholm: Natur och kultur. Första upplagan. Tryckt tre gånger, senast 2003.

Lärohandledning: Berglund, Lars; Widing, Dick. 1999. *Människan genom*

tiderna. Historia för gymnasiet, A-kursen. Lärarhandledning. Stockholm: Natur och Kultur. Första upplagan.

Religionskunskap för grundskolans årskurs (6) 7-9

- Berg, Leif. 2001. *SOL 3000: Religion och liv 7-9.* Stockholm: Natur och Kultur. Första upplagan. Tryckt tre gånger, senast 2003.
Lärarhandledning: Berg, Leif. 2001. *SOL 3000: Religion och liv 7. Lärarpraktika.* Stockholm: Natur och Kultur. Första upplagan.
Berg, Leif. 2003. *SOL 3000: Religion och liv 8. Lärarpraktika.* Stockholm: Natur och Kultur. Första upplagan.
Berg, Leif. 2004. *SOL 3000: Religion och liv 9. Lärarpraktika.* Stockholm: Natur och Kultur. Första upplagan.
- Falkevall, Björn; Thor, Annika; Wärmegård, Ewa. 2001. *Religion – människor och tro.* Stockholm: Liber (urspr. Almqvist & Wiksell). Första upplagan. Tryckt två gånger, senast 2003.
Lärarhandledning: Nej.
- Tidman, Nils-Åke; Hermansson, Magnus. 2004. *Kompakt: Religionskunskap.* Malmö: Gleerups. Tredje upplagan. Tryckt två gånger, senast 2005.
Lärarhandledning: Tidman, Nils-Åke; Hermansson, Magnus; Sjöbeck, Karin; Melén, Birgitta. 2005. *Kompakt: Religionskunskap. Lärarpärm.* Malmö: Gleerups.

Religionskunskap för A-kurser gymnasieskolan

- Alm, Lars-Göran. 2002. *Religionskunskap för gymnasiet kurs A.* Stockholm: Natur och Kultur. Andra upplagan. Tryckt fyra gånger, senast 2004.
Lärarhandledning: Nej.
- Björlin, Ola. 2003. *Människan och tron.* Stockholm: Bonnier utbildning. Första upplagan. Tryckt en gång.
Lärarhandledning: Nej.
- Mattsson Flennegård, Malin; Eriksson, Leif. 2005. *Söka svar. Religionskunskap kurs A.* Stockholm: Liber. Första upplagan. Tryckt en gång.
Lärarhandledning: Nej.

Samhällskunskap för grundskolans årskurs (6) 7-9

- Bjessmo, Lars-Erik; Fowelin, Peter; Isaksson, David; Johnsson, Anders; Nohagen, Lars. 2005. *Nya SO Direkt: Sambälle.* Stockholm: Bonnier utbildning (urspr. Erlander Berling). Andra upplagan. Tryckt en gång. Tidigare utgiven med titeln *Sambällsboken* (1999).
Lärarhandledning: Behrnetz, Johnny; Fowelin, Peter; Sellerfors, Fredrik. 2003. *SO Direkt: Sambälle 1. Lärarhandledning.* Göteborg: Bonnier Utbildning. Andra upplagan.
Behrnetz, Johnny; Fowelin, Peter; Sellerfors, Fredrik. 2004. *SO Direkt: Sambälle 2. Lärarhandledning.* Göteborg: Bonnier Utbildning. Andra upplagan.
Behrnetz, Johnny; Fowelin, Peter; Sellerfors, Fredrik. 2005. *SO Direkt: Sambälle 3. Lärarhandledning.* Göteborg: Bonnier Utbildning. Andra upplagan.

Folkebrant, Urban; Olson, Björn. 2004. *Sofi: Sambälle*. Solna : Gleerups (urspr. Ekelunds förlag). Andra upplagan. Tryckt en gång.

Lärrarhandledning: Folkebrant, Urban 2005. *Sofi: Sambälle. Lärrarpärm*. Malmö: Gleerups. Andra upplagan.

Wergel, Karin; Hildingson, Kaj; Hildingsson, Lars. 2001. *SOL 3000: Sambälle i dag*. Stockholm: Natur och kultur. Första upplagan. Tryckt fyra gånger, senast 2003.

Lärrarhandledning: Dahlberg, Håkan; Henricsson, Bengt. 2001. *SOL 3000: Sambälle i dag 7. Lärrarpraktika*. Stockholm: Natur och Kultur. Första upplagan.

Dahlberg, Håkan; Henricsson, Bengt. 2002. *SOL 3000: Sambälle i dag 8. Lärrarpraktika*. Stockholm: Natur och Kultur. Första upplagan.

Dahlberg, Håkan; Henricsson, Bengt. 2003. *SOL 3000: Sambälle i dag 9. Lärrarpraktika*. Stockholm: Natur och Kultur. Första upplagan.

Samhällskunskap för A-kurser gymnasieskolan

Bengtsson, Bengt-Arne. 2005. *Z-Classic*. Stockholm: Liber (ursprungligen Almqvist & Wiksell). Andra upplagan. Tryckt en gång.

Lärrarhandledning: Nej.

Höglund, Björn; Jarlén, Leif; Lind, Hans; Lökhölm, Andreas. 2003. *sambälle.nu*. Stockholm: Natur och kultur (urspr. Almqvist & Wiksell). Första upplagan.

Tryckt en gång.

Lärrarhandledning: Nej.

Palmqvist, Christer; Widberg, Hans Kristian. 2004. *Millennium. Samhällskunskap A*. Bonnier Utbildning. Tredje upplagan. Tryckt två gånger, senast 2005.

Lärrarhandledning: Palmqvist, Christer; Widberg, Hans Kristian. 2001.

Millennium. Samhällskunskap A. Bonnier Utbildning. Andra upplagan. Tryckt en gång.